

3 KRONIKA²⁰²¹ 69

IZ ZGODOVINE ŠOŠTANJA

69
2021

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

Iz zgodovine Šoštanja

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2021, letnik 69, številka 3 – Iz zgodovine Šoštanja

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

25. oktobra 2021

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar/ February 2022

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ Single issue 20,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Izid te številke je finančno podprla tudi Občina Šoštanj

OBČINA ŠOŠTANJ

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Prapor trga Šoštanj iz leta 1791 / Banner of the market town of Šoštanj from 1791 (Universalmuseum Joanneum, inv. št. / Inv. Nr. 951)

Na zadnji strani/ Back cover: Neorenesančni okras na Kajuhovem domu (nekdanji hotel Avstrija) v Šoštanju / Neo-Renaissance decoration on the façade of the »Kajuhov dom« (former Hotel Austria) in Šoštanj (foto / Photo: Barbara Žabota)

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)

ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Šoštanj)(082)

IZ zgodovine Šoštanja / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina]. -
Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2021. - (Kronika, ISSN 0023-4923 ; letn. 69, št. 3)

ISBN 978-961-6777-28-5
COBISS.SI-ID 82590467

KAZALO

Miha Preinfalk:	Šoštanj – na poti iskanja nekdanje veljave.....	407
	Šoštanj: On the path of retracing its former standing	409

Razprave

Tone Ravnikar:	Trg Šoštanj v srednjem veku	411
Boris Golec:	Šoštanj v stoletjih trške avtonomije.....	425
Boris Golec:	Trg Šoštanj po prvem ljudskem štetju leta 1754.....	473
Igor Sapač:	Gradova Žamberk in Forhtenek. Arhitekturnozgodovinski oris	493
Igor Sapač:	Grad in dvorca v Šoštanju. Arhitekturnozgodovinski oris	533
Miha Preinfalk:	Rodbina Del-Negro. Genealoška skica šoštanjskih graščakov	619
Rok Poles:	S praporom in partizano skozi luknjo pri vretenu. Prostorske in obredne značilnosti obhoda pomirja trga Šoštanj.....	639
Lilijana Urlep:	Kako je trg Šoštanj v obdobju jožefinskih cerkvenih reform skoraj dobil samostojno župnijo. Izsek iz cerkvenoupravne zgodovine trga Šoštanj	673
Aleksander Žižek:	Med hudodelci Deželjskega sodišča Šoštanj.....	687
Aleksandra Gačič:	Odšli so iz Šoštanja, a nikoli pozabili nanj – Josip, Mihael in Bogumil Vošnjak.....	703
Franc Rozman, Miha Šimac:	<i>Vse doseže, kar mu drago:</i> Johann baron Samonigg (1839–1915)	717
David Vidmar Čeru:	»Živel najmlajše mesto štajerskega zaledja!« Administrativni povzdig Šoštanja iz trga v mesto maja 1911	739
Miran Aplinc:	Šoštanj in Šaleška dolina v popisih prebivalstva od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne.....	757
Miha Šimac:	<i>Pozdravi iz Šoštanja:</i> od časopisnihotic do zaporniških aktov (1890–1918)	773
Špela Poles:	Poldrugi vagon kanditov in slaščic na mesec. O Rajšterjevi tovarni čokolade, bonbonov in slaščic v Šoštanju	785
Bogdana Marinac:	Dušan Mayer, kapitan dolge plovbe iz Šoštanja, in življenje pomorščakov v njegovem času	797
Klemen Kocjančič:	»Hitlerjansko gnezdo«: iz zgodovine Šoštanja med drugo svetovno vojno	823
Danilo Čebul:	Živeti v Šoštanju – mestu luči in visokih dimnikov	843
Bogdan Kolar:	Lokovičan Ivan Kešpret – fotograf in učitelj v Indiji	865

Milana Klemen, Urška Todosovska-Šmajdek:

Vila Mayer, vila Široko in dvorec Gutenbüchel
s parkom – konservatorski oris stavbne in
vrtnoarhitekturne dediščine875

Luka Bogovčič:

Ponovno odkrite lepote in skrivnosti Vile Mayer.
Konservatorsko-restavratorski posegi v Vili Mayer897

**Matija Zorn, Mateja Breg Valjavec,
Daniela Ribeiro:**

Preoblikovanje pokrajine zaradi pridobivanja
lignita – na primeru Šoštanja in okolice.....915

Gradivo

Domoznanska dejavnost Knjižnice Velenje
(*Andreja Ažber*)929

Po razstavah

Muzej usnjarstva na Slovenskem (MUS)
(*Miran Aplinc*)935

Vila Mayer (*Špela Poles*).....941

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(497.431)"653"

Prejeto: 8. 9. 2020

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Gradova Žamberk in Forhtenek

Arhitekturnozgodovinski oris

IZVLEČEK

V hribovju severno od Šoštanja sta na prehodu iz visokega v pozni srednji vek nastala manjša gradova, ki sta s svojima nekdanjima stavbnima zasnovama med grajsko kulturno dediščino v slovenskem prostoru zelo posebna. Grad Žamberk je nastal v 13. stoletju, opuščen oziroma uničen pa je bil že pred 16. stoletjem. Talna ploskev nekdanjega grajskega jedra kaže, da je tam stala manjša obodna grajska zasnova z obzidanim dvoriščem in bivalno stavbo ali pa da je območje grajskega jedra v celoti zavzemala večja dvonadstropna bivalna stavba brez obzidanega dvorišča. Pri analiziranju grajskih ostalin je treba upoštevati možnost, da bi nenavadna velika koncentrična obrambna jarka z okopoma utegnili nastati pozneje kot grajsko jedro. Morda sta nastala šele zatem, ko je bil grad že razvaljen, in ju je treba povezati s protiosmanskim utrjevanjem koroške deželne meje. Sosednji grad Forhtenek je nastal okoli leta 1300. Bil je eden redkih srednjeveških gradov na sedanjem slovenskem ozemlju, ki poleg glavnega stolpa in obodnega obzidja ni imel še posebne bivalne stavbe – palacija in ki ga pozneje niso širili. V razvalino se je spremenil v 17. stoletju.

KLJUČNE BESEDE

Žamberk, Schönburg, Schönberg, Schaunberg, Forhteneg, Forchtenegg, grad, srednjeveški gradovi, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, romanika, Forhteneški, Vovbrški, Žovneški, groffe Celjski, kmečki upori, Šaleška dolina, Zavodnje, Vodriž

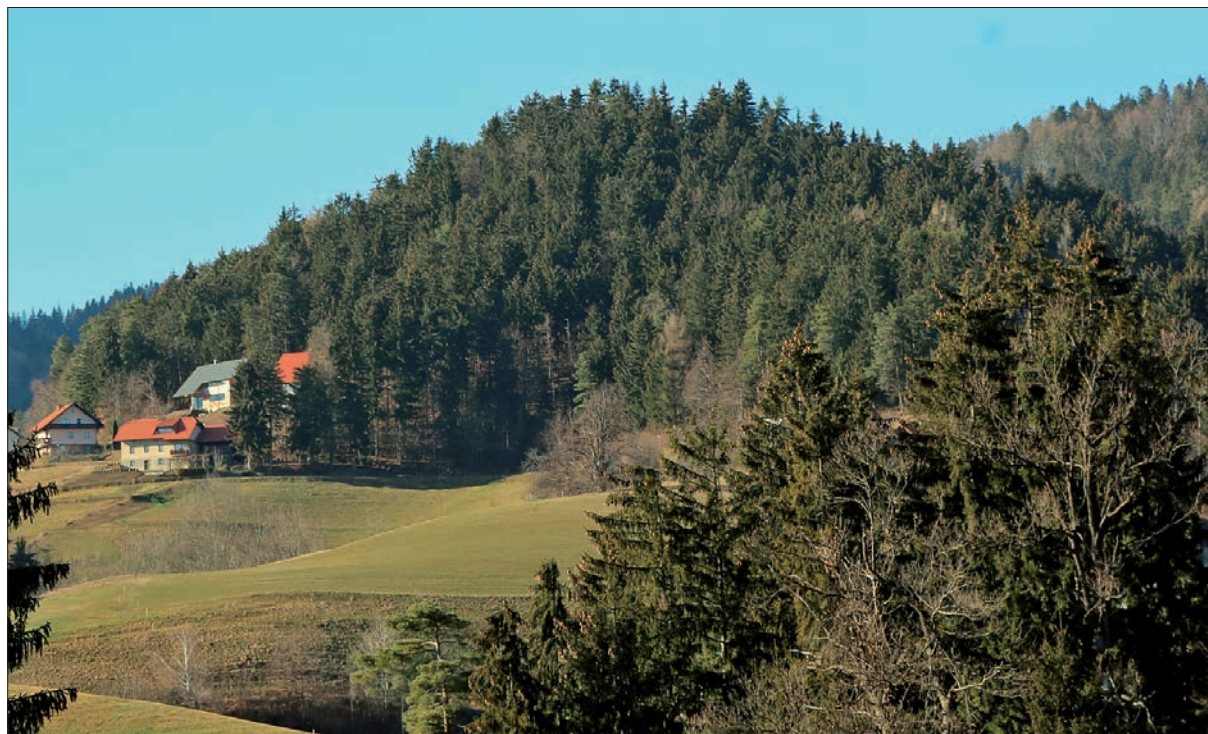
ABSTRACT

CASTLES ŽAMBERK AND FORHTENЕК. A DESCRIPTION OF ARCHITECTURAL HISTORY

In the hills to the north of Šoštanj, two small medieval castles were built at the turn of the High and Late Middle Ages, with their former construction designs representing highly unique examples of the castle cultural heritage in Slovenia. Dating to the thirteenth century, Žamberk Castle was already abandoned and left in ruins before the sixteenth century. The rectangular ground surface of the former castle core may suggest a small, enclosure castle with an enclosed courtyard and a residential building or that the entire area of the castle core was occupied by a two-storeyed residential building without an enclosed courtyard. In analysing the castle remains, one should also allow for the possibility that the unusual ditches and banks may be of a later origin than the castle core itself. Perhaps they were built only after the castle had been left in ruins and were then incorporated in the anti-Ottoman fortification of the Carinthian provincial border. The neighbouring Forhtenek Castle was erected about 1300. It is one of the rare examples in the territory of present-day Slovenia that comprised the main tower and the curtain wall but not also a special residential building (palatium) and that would not be expanded. In the seventeenth century, it fell into a state of disrepair.

KEY WORDS

Schönburg, Schönberg, Schaunberg, Forchtenegg, castle, medieval castles, architecture, architectural history, castellology, architectural development, Romanesque architecture, Gothic architecture, lords of Forhtenek, lords of Vovbre, lords of Žovnek, Counts of Celje, peasant uprisings, Šalek Valley, Zavodnje, Vodriž

Pogled na vzpetino z lokacijo gradu Žamberk z jugovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

V hribovju severno od Šoštanja sta na prehodu iz visokega v pozni srednji vek nastala manjša gradova, ki sta s svojima nekdanjima stavbnima zasnova med grajsko kulturno dediščino v slovenskem prostoru skoraj povsem osamljena. Njune ostaline so, podobno kot njuni imeni – Žamberk (Schönburg, Schönberg, Schaunberg) in Forhtenek (Furchteneck, Forchteneegg) – dokaj nenavadne in sprožajo ugibanja o njunem nekdanjem videzu in pomenu. Arhaično učinkujoča lokacija gradu Žamberk napeljuje celo na domnevo, da je tam stal eden od najstarejših srednjeveških gradov na slovenskem Štajerskem.¹ Grad Žamberk so postavili na 679 m visoki kopasti vzpetini nad poznejšo vasjo Zavodnje.² Forhtenek so postavili v zračni črti 5 km vzhodno od Žamberka, na 658 m visoki trmi deloma skalnati vzpetini nad dolino potoka Velunja, na območju sedanje vasi Ravne pri Šoštanju. Oba gradova sta bila že pred drugo polovico 17. stoletja razvaljena in spomin nanju je danes zato zelo zabrisan. V razpoložljivi literaturi je še največ zapisanega v zvezi z njunimi nekdanjimi plemiškimi prebivalci oziroma gospodarji. Arhitek-

turnozgodovinski pomen obeh stavb pa doslej še ni bil predmet ustrezno poglobljenih raziskav. To ni niti zelo presenetljivo, saj od gradu Žamberk skoraj ni več vidnega zidovja, razvaline gradu Forhtenek pa so bile do nedavnega zelo zaraščene in težko dostopne. Kljub temu je na osnovi analiz konfiguracije terena in ostankov razvaljanega zidovja še mogoče dovolj prepričljivo interpretirati osnovne značilnosti obeh dokaj posebnih stavbnih zasnov.

Grad Žamberk

Grad je nastal na griču nad tovarno potjo, ki je iz Šaleške doline mimo poznejše srednjeveške trške naselbine Šoštanj peljala po dolini potoka Bečovnica, se nato dvignila do 1081 m visokega prelaza Sleme pod Bačovskim vrhom in se na koncu spustila v dolino Javorskega potoka oziroma reke Meže na Koroškem.³ Zgradili so ga tik ob meji med Savnijo in Koroško.⁴ To območje je bilo morda poseljeno že v rimskodobnem času. Na to je mogoče pomisliti tudi zato, ker so v bližnji okolici gradu, v zapuščenih hiši v Zavodnjah, odkrili pet novcev iz 4. stoletja.⁵ Doslej opravljene zgodovinske raziskave so

¹ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 23, 155; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 619–620; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149–150; Kos, *Med gradom*, str. 107–108; Vrbič, *Velenje*, str. 49; Ravnikar, *Nekaj dopolnil*, str. 238; Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 75, 78; Kos, *Vitez*, str. 406; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 111; Ravnikar, *V primežu*, str. 130, 135; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 79.

² Vzpetina se sedaj imenuje Šamberg (prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 556).

³ Za potek poti prim. Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 163; Curk, *O cestnem omrežju*, 1986, str. 12, 14; Curk, *Prometne razmere*, 1994, str. 17; Curk, *Prometne razmere*, 1999, str. 157.

⁴ Prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68.

⁵ Brišnik, *Od kamnitih*, str. 65; Ravnikar, *Nekaj dopolnil*, str. 220; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 22; prim. Poles, *Sto-*

Zavodnje z lokacijo porušenega gradu Žamberk (Samerk) na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 5, sekcija 163).

Zavodnje z lokacijo porušenega gradu Žamberk v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 (SIAS 177/C/F/C399, list 4, izrez).

pokazale, da je grad najverjetneje stal v 13. stoletju. Po drugi strani domneva, da je stal že pred 13. stoletjem, v srednjeveških listinah nima opore.⁶ Iz uporabljenih virov ni mogoče razbrati, kdaj natančno je grad nastal in kdo ga je zgradil. Vse kaže, da je nastal na območju zemljiškega gospostva Guštanj, ki je bilo v lasti gospodov iz Orta, in da je po smrti zadnjega moškega člana rodovine Ortskih – domnevno leta 1262 – z dedovanjem – najpozneje leta 1281 – prešel v posest grofov Vovbrških.⁷ Po raziskavah Toneta Ravnikarja je grad po smrti zadnjega Vovbrškega leta 1322 kot dedščina prešel v posest grofov Schaumberških s Koroške. Ti do Žamberka, ki je bil od drugih njihovih posesti dokaj oddaljen in zato dokaj nepomemben, niso imeli pravega odnosa in so ga kmalu prodali Aufensteinom s Koroške oziroma izvirno s Tirolske.⁸ Leta 1331 je bil grad ena

od točk spora v zvezi z vovbrško dediščino med Aufensteinini na eni ter Žovneškimi in Wallseejevci na drugi strani. Grad sta si takrat lastila bivši vovbrški ministerial Wulfing Edling z Guštanja in Friderik I. Žovneški, končna razsodba pa je ostala avstrijsko-štajerskemu vojvodi Otonu. Grad je z razsodbo prešel v last Žovneških, ki so zatem leta 1341 postali grofje Celjski.⁹ Ko je vojvoda leta 1331 dolgotrajni spor poravnal, je bil grad v razsodbi omenjen z imenom Lepi grad – *haus ze Schoenwurch* in *haus ze Schonnburg*.¹⁰ Slovensko ime Šamberg oziroma Žamberk je nastalo kot popačenka iz nemškega grajskega imena Schönberg ali – manj verjetno – iz imena grofov Schaumbergov.¹¹ Vas Zavodnje pod grajsko vzpetino je prvič omenjena že pred gradom, in sicer leta 1293 kot *Sawode*, nato pa je v srednjeveških dokumentih omenjena še v letih 1296, 1311 in okoli leta 1480.¹²

V posesti Žovneških oziroma grofov Celjskih je Žamberk ostal do izumrtja te rodovine leta 1456.¹³ Zdi se, da grad v drugi polovici 14. stoletja ni imel

petkrat, str. 9. Provenienca novcev sicer ni pojasnjena in ni mogoče izključiti niti možnosti, da jih je v Zavodnje dolgo po propadu srednjeveškega gradu od drugod prinesel neznani zbiralec.

⁶ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149–150; Ravnikar, Nekaj dopolnil, str. 238; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 39; Ravnikar, *V primežu*, str. 135; Ravnikar, *Zgodovina Šostanja*, str. 79; Poles, *Stopetkrat*, str. 35.

⁷ Ravnikar, Nekaj dopolnil, str. 238–239; Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 74–79; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 106–112, 147, 160; Ravnikar, *V primežu*, str. 130–137, 195, 215, 267; Ravnikar, *Zgodovina Šostanja*, str. 72–79; prim. Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 185. Za gospode iz Orta: Ravnikar, *Posesti*, str. 565–583. Po drugi razlagi naj bi grad Žamberk nastal na posesti vplivnega viteza Hadmarja Schönberškega – *de Schoenenberch*, ki je v listinah omenjen od leta 1224 in je umrl leta 1255 ali malo pred tem, in naj bi po njegovi smrti z dedovanjem pripadel grofom Vovbrškim (prim. tudi Kos, *Med gradom*, str. 107–108; Kos, *Vitez*, str. 406). To razlago so novejši zgodovinski raziskave ovrgle (prim. Kosi, *Marginalije*, str. 211–212; Bele, *Rodbina Trušenjskih*, str. 13, 29). Omejnjeni Hadmar je bil s Schonenburga oziroma Schönberga v Spodnji Avstriji. Kot eden od dedičev izumrlih gospodov Cmureških (na gradu Zlemberk) je bil v sporu z vitezi iz Lučan in ni imel zveze z Žamberkom.

⁸ Ravnikar, *Zgodovina Šostanja*, str. 79; prim. Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 77–78; tudi Orožen, *Die Vesten*, str. 127–128 (podatki morda povzeti po rokopisnem gradivu Franca viteza Gadolle iz časa okoli sredine 19. stoletja); Orožen,

Das Dekanat Schallthal, str. 481–482; Kos, *Vitez*, str. 406, op. 1263; Kosi, *Grajska politika*, str. 467.

⁹ Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 136, 137, 138; Kos, *Med gradom*, str. 69; Kos, *Vitez*, str. 406; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 205; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 619; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389; Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 77; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 243–247; Ravnikar, *V primežu*, str. 134, 348–353; Ravnikar, *Zgodovina Šostanja*, str. 77–79.

¹⁰ Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 428; Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 386; Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 136, 137, 138. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149. Iz leta 1369 je ohranjena omemba *veste ze Schonnberch* – grad oziroma utrdba Lepa gora – v tistem letu je omenjen tudi po tistem gradu poimenovani vitez – *Hansen von Schönnberch* (Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 266; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389). Ti omembi se ne nanašata na grad Žamberk, marveč na grad Schonenburg oziroma Schönberg blizu Kremsa v Spodnji Avstriji. Za posredovani podatek se zahvaljujem kolegu zgodovinarju dr. Mihi Kosiju. Prim. tudi Bele, *Rodbina Trušenjskih*, str. 29.

¹¹ Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 556.

¹² Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 531; prim. Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 78–79; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 111.

¹³ Kos, *Vitez*, str. 406; Kosi, *Grajska politika*, str. 484.

Pogled na vzpetino z lokacijo gradu Žamberk in središče Zavodenj s cerkvijo s severovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

posebnega pomena, saj ga pisni dokumenti omenjajo samo posredno, v zvezi z lokalizacijo manjših fevdov Celjskih v njegovi okolici.¹⁴ Ugibati je mogoče, ali so ga upravljali s sosednjega gradu Kacenštajn in ga dokumenti iz tistega obdobja zato posebej ne omenjajo. Vsekakor so ga pred letom 1439 kot celjski fevd imeli vitezi Kacenštajnski. To je mogoče razbrati iz obsežne listine, napisane 13. februarja tistega leta in danes ohranjene v Zbirki listin v Arhivu Republike Slovenije, ki doslej še ni bila objavljena oziroma uporabljena.¹⁵ Listina navaja, da Kristof Kacenštajnski – *Kristoff Kaczenstainer* – z ženo Barbaro in sestro Elizabeto grofu Frideriku Celjskemu za posojeni denar v primeru neplačila dolga zastavlja svoja gradova Kacenštajn in Žamberk – *vnsern zwain vesten Kaczenstain vnd Schonburg*. V nadaljevanju iste listine je omenjen grad z grajsko vzpetino Žamberk in zemljišče, na katerem stoji cerkev sv. Petra – *gancz haws vnd purperg Schonburg vnd der grunt da sand Peters kirchen auf ist* – ter zatem še kmetija pod gradiščem – *ain huben vnderm Purgstall*. Vse naštet je izrecno omenjeno kot fevd Friderika grofa Celjskega. Dokument dokazuje, da je bil grad Žamberk leta 1439 oziroma

malo pred tem še ohranjen, saj je omenjen kot *Veste* in *Haws*, ter da je imel vlogo središča zemljiške posesti oziroma pripadajočega gospostva.

Vse kaže, da je grad Žamberk prav v tistem obdobju opustel oziroma propadel. Že leta 1437 je omenjeno samo njegovo ime – *Schönwurkg* – in leta 1466 se omemba imena – *am Schönperg* – brez hkratne izrecne omembe gradu ponovi. Okoli leta 1480 je Žamberk omenjen kot ruševina oziroma gradišče – *Purgstall*.¹⁶ V šoštanjskem urbarju iz leta 1575 Žamberk več ni omenjen.¹⁷ Leta 1608 so krajani Zavodenj v pismu ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu med drugim zapisali, da so južno od cerkve sv. Petra (v Zavodnju) vidni temelji gradu grofov Žamerških – *castrum a Comitibus a Schawnburg*.¹⁸ Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja razvaline gradu niso označene, vzpetina nad cerkvijo

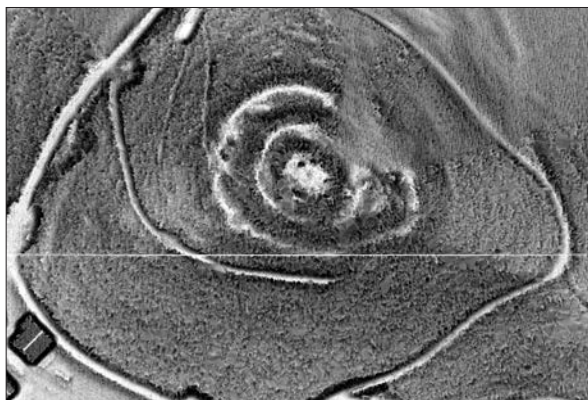
¹⁴ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 205, Kos, *Vitez*, str. 406.

¹⁵ SI AS 1063/4487 (<http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=329536>). Za posredovani podatek se zahvaljujem kolegu zgodovinarju dr. Mihi Kosiju.

¹⁶ Blaznik, *Historična topografija*, II, str. 186, 266, 386; prim. Ravnikar, *Prispevek*, str. 67; tudi: Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389. Leta 1437 sta Jošt in Hans Forhteneška dobila med drugim desetino pri (gradu) Žamberku – *Schönwurkg* – kot celjski fevd (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 205; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149; prim. Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 99–100).

¹⁷ Prim. Orožen, *Die Vesten*, str. 128.

¹⁸ Orožen, *Die Vesten*, str. 127; Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 481; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 205; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389; Ravnikar, *Nekaj dopolnil*, str. 239.

Navpični pogled na vzpetino z lokacijo gradu Žamberk in dobro vidnima koncentričnima obrambnima jarkoma ter dostopnimi potmi na digitalnem modelu terena (spletni vir).

sv. Petra v Zavodnju pa je označena s toponimom *Samerk*. Spremenno besedilo k zemljevidu poroča, da hrib *Samerk* obvladuje cesto, pa tudi vzpetino nad gostilno in ono proti Sv. Nikolaju.¹⁹ To kaže, da razvaline gradu takrat gotovo niso bile več obsežne. Isto je mogoče sklepati po mapi franciscejskega katastra iz leta 1825, v kateri ostanki gradu niso označeni.²⁰ Grajska vzpetina je bila že vsaj v 19. stoletju poraščena z iglastimi drevesi. Temelji gradu so bili v tistem obdobju še razvidni.²¹ Do danes so skoraj povsem izginili oziroma jih prekriva ruša.²²

V zvezi s koncem Žamberka sta se ohranili dve pripovedki. Po prvi naj bi grad nekoč (v zadnji tretjini 15. stoletja) uničili Turki, ki so tod mimo se vračali s Koroške.²³ Grad naj bi razdejali z obstreljevanjem z velikim topom s sosednje vzpetine.²⁴ Pri drugi pripovedki gre za pravcato zgodbo. Lastnik gradu je imel pastorka, ki ga je sovražil in ga je nagnal z doma. Pastorek pa, ki se je bil medtem odlikoval v mno-

gih spopadih in vojskah, je prišel s Koroške s svojimi bojnimi hlapci, zavzel in razdejal je grad, posadko pa pobil do zadnjega moža.²⁵ Obe pripovedki združujeta podatka, da je bil grad nasilno razdejan in da so napadalci prišli iz koroške smeri.

Zdi se malo verjetno, da bi osmanske čete oblegale in razdejale grad. Osmanski vpadi na to območje so bili plenilnega in ne zavojevalnega značaja in med naglimi premiki se plenilci niso utegnili ukvarjati z zamudnim obleganjem utrjenih gradov. Vse kaže, da so bili premiki osmanskih vojakov skozi Šaleško dolino vselej zelo hitri in da jih ni bilo posebno veliko. Prvi vpad se je zgodil jeseni 1473, ko so se osmanske čete vračale s Koroške. 29. septembra so prišle do Slovenj Gradca, kjer so v boju premagale branilce in začele prodirati proti jugu in jugovzhodu. Naslednji dan je ena skupina napadalcev preko Graške gore in ob Velunji dosegla Šaleško dolino ter Šoštanj, kjer so med drugim opustošili (najbrž oplenili in zažgali) grajsko stavbo – neutrjeni dvor v trški naselbini. Zatem se je osmanska kolona s številnimi ujetniki vred pomaknila proti Celju in se nato vrnila na Hrvaško.²⁶ Morda so se osmanske čete s Koroške vračale preko Šaleške doline še v letih 1476 in 1478 ali pa so šle skoznjjo ob vdorih na Koroško v letih 1480 in 1483.²⁷ A nič ne kaže, da bi se takrat v Šaleški dolini prav dolgo mudili in da bi se celo lotili kakšnega obleganja utrjenih gradov.²⁸ Osmanska vojska je za obleganja sicer že uporabljala manjše in večje topove, a ne zdi se verjetno, da bi jih uporabljala tudi pri hitrih prodorih skozi slovenske kraje.²⁹

Prav tako se zdi malo verjetna možnost, da bi grad v osemdesetih letih 15. stoletja porušili vojaki ogrskega kralja Matija Korvina v vojni proti Habsburžanom. Ogrske čete so v tistem obdobju med drugim razdejale tudi grad (Gornji) Guštanj na Koroškem in štajerske gradove Slovenj Gradec, Negova in Borl.³⁰ A Žamberk je že okoli leta 1480 omenjen kot gradišče, kar kaže, da je bil razrušen že pred ogrskim

¹⁹ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 163, str. 58.

²⁰ SI AS 177/C/F/C399/g/A04, Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Zavodnje), 1825.

²¹ Orožen, *Die Vesten*, str. 127; Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 480; prim. Gadolla, *Prispevki*, str. 160; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 556; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 433. Prim. tudi fotografije Zavodnj iz časa pred letom 1941 v: Poles, *Sakralna dediščina*, str. 422, 423; Ravnikar, *Pozdrav*, 1, str. 174; Ravnikar, *Pozdrav*, 2, str. 180.

²² Prim. Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389. Predvsem zaradi arheološkega potenciala so leta 2006 lokacijo gradu Žamberk kot arheološko najdišče z odlokom občine Šoštanj razglasili za kulturni spomenik lokalnega pomena (Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov v Občini Šoštanj, *Uradni list Občine Šoštanj*, št. 3/2006). Uradno ime kulturnega spomenika: Zavodnje – Grad Žamberk. Evidenčna številka v registru nepremične kulturne dediščine: 4326. <http://rkd.situla.org/>.

²³ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 77; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 556; Sore, *Velenjska*, str. 100; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389.

²⁴ Orožen, *Gradovi*, str. 115–116; Orožen, *O gradovih*, str. 22; prim. Janežič, *Kdo je našel šamberški zaklad?*, str. 74; Poles, *Stopetkrat*, str. 35; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 21.

²⁵ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 481; Orožen, *Gradovi*, str. 116; Orožen, *O gradovih*, str. 22 (po zapisu iz župnijske kronike); Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 620; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149.

²⁶ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 26–27, 45; Voje, *Slovenci*, str. 24; Simoniti, *Turki*, str. 204; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 196; Ravnikar, *Zgodovina Šostanja*, str. 123; Vidmar Čeru, *Kratek oris*, str. 20.

²⁷ Prim. Voje, *Slovenci*, str. 26, 28, 29; Simoniti, *Turki*, str. 205.

²⁸ Po ljudskem izročilu so Turki oblegali, porušili in zažgali bližnji grad Valdek pri Mislinji (Orožen, *Gradovi*, str. 136–137; prim. Hudales, *Le vkup*, str. 69). Novejše raziskave tega izročila niso potrdile. Grad je propadel v 17. ali 18. stoletju (prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 120–122).

²⁹ Prim. Voje, *Slovenci*, str. 144–145. Osmanska vojska je topove uporabila pri prvem obleganju Dunaja leta 1529 (Dürriegl, *Wien 1529*, Abb. 18–20).

³⁰ Gradov Guštanj in Slovenj Gradec zatem niso obnovili, marveč so ju v njuni upravni in rezidenčni vlogi nadomestili z adaptiranimi stolpastima dvoroma v dolini (prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 37, 89).

Pogled na lokacijo gradu Žamberk in novejšje smučišče s severovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

prodorom na območje Slovenj Gradca in Guštanja oziroma sedanjih Raven na Koroškem.

Nikakor se ne zdi verjetno, da bi grad že v poznem srednjem veku opustili zaradi zastarele arhitekturne zasnove ali odročne lege, saj na sedanjem slovenskem ozemlju v tistem obdobju zaradi teh razlogov gradov še niso opuščali.³¹ Prav tako se ne zdi verjetno, da bi ga opustili po kakšnem požaru; v slovenskem prostoru ni dokumentiranega primera, da bi določen grad v srednjem veku opustili zaradi požara.

Glede na usodo sodenjih celjskih gradov Šoštanj in Kacenštajn ter zato, ker po letu 1439 ni nikoli več omenjen kot obstoječa stavba, se zdi najbolj verjetno, da so grad okoli leta 1438 oziroma med letoma 1437 in 1439 v fajdi med celjskimi grofi in Habsburžani razdejale celjske čete. V listini iz 13. februarja 1439 je Žamberk sicer kar sedemkrat izrecno omenjen kot grad in ne kot ruševina oziroma gradišče, a v isti listini je tudi Kacenštajn, ki ga *Kronika grofov Celjskih* navaja med porušeni gradovi, prav tolikokrat izrecno omenjen kot grad in ne kot ruševina oziroma gradišče. Žamberk v *Kroniki grofov Celjskih* med porušeni gradovi sicer ni omenjen, pomisliti pa je mogoče, da se nanj nanaša ena od obeh omemb Kacenštajna, ki je prvič uvrščen med porušene gradove Celjskih, drugič pa med porušene gradove sovražnikov.³² Glede na listinski podatek iz leta 1439, da je bil grad Žamberk tistega leta zastavljen Frideriku Celjskemu kot jamstvo za plačilo dolga, je mogoče pod-

vomiti, da so ga uničile celjske čete, a z upoštevanjem dejstva, da so Celjski razdejali tudi Kacenštajn, ki je bil grofu Frideriku z isto listino prav tako zastavljen kot jamstvo, je ta dvom odvečen.

Grad Žamberk je bil vsekakor že pred začetkom 17. stoletja do temeljev podrt. Gradbeni material razrušenih zidov so gotovo uporabili za gradnje v bližnji okolici.³³ V letih 1989 in 1990 so na njegovih ostalinah naleteli na nekaj ostankov srednjeveškega in novoveškega keramičnega posodja.³⁴

Arhitekturna zasnova gradu Žamberk in njena sporočilnost

Območje nekdanjega gradu je še vedno razpoznavno v vseh svojih osnovnih delih, čeprav so ga ponekod prizadeli novejši posegi.³⁵ Pot do gradu je bila vseskozi speljana iz severozahodne strani, iz smeri

³³ Na lokaciji nekdanjega gradu ni večjih količin ruševinskega materiala.

³⁴ Brišnik, *Arheološki paberki*, str. 314; Brišnik, *Od kamnitih sekir*, str. 59.

³⁵ Na severovzhodnem delu kopaste grajske vzpetine so v osemdesetih letih 20. stoletja izsekali gozd in tam uredili smučišče, ki je s postavitvijo žičniške naprave poseglo tudi v samo jedro nekdanje grajske zasnove (prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 620; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 150; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389). Manjši poseg v grajsko vzpetino je bila gradnja grobnice oziroma mavzoleja šoštanske industrijske družine Woschnagg na severovzhodnem vznožju leta 1975. S tisto gradnjo, ki je nastala v navezavi na bližnje zavodensko pokopališče ob cerkvi sv. Petra, so nadomestili neogotsko kapelo z grobnico te družine, ki je do leta 1975 stala ob nekdanji župnijski cerkvi svetega Mihaela v Družmirju pri Šoštanju (Aplinc, *Vošnjaki*, str. 62, 217, 220, 221; prim. Poles, *Sakralna dediščina*, str. 371–374).

³¹ Prim. Ravnikar, *Razvoj*, str. 273.

³² Krones, *Die Freien*, 2, str. 85–87, 112, 139, 157–158; *Kronika grofov celjskih*, str. 25–27, 64, 144.

Pogled proti severozahodu na izravnani vrh grajske vzpetine z lokacijo nekdanjega jedra gradu Žamberk (foto: Igor Sapač, 2016).

sedanje zavodensko župnijsko cerkvo sv. Petra, in je nato lokacijo gradu na zahodni in južni strani najverjetneje zaobšla ter na koncu do nje pripeljala iz jugovzhodne strani. Grajsko jedro je bilo na umetno izravnani vrhu kopaste vzpetine in je zasedalo razmeroma majhno talno ploskev. Konfiguracija terena kaže, da je bilo grajsko jedro zasnovano na pravilni pravokotni ploskvi v izmeri približno 14×21 m in da je bilo z daljšima stranicama talne ploskve usmerjeno v smeri severozahod–jugovzhod. Talna ploskev jedra je bila gotovo na vseh štirih straneh obdana z obodnim obzidjem, ki pa je trenutno vidno samo na jugozahodni stranici, in sicer v dolžini približno 5,5 m ter do višine 1,5 m. Drugje je obzidje v celoti pod rušo in je njegov potek mogoče samo slutiti v konfiguraciji terena.³⁶ Vidno zidovje je razkril vkop za zgornji zaključek žičnice smučišča na grajski vzpetini. Debelina zidovja ni razvidna, ker je to z notranje strani zasuto do vrha, a zdi se, da je bilo debelo med 1 m in 1,5 m. Vidno zunanje lice zidu je zgrajeno iz večjih in manjših lomljencev, postavljenih v širše izravnane plasti, kar kaže, da najverjetneje ni nastalo

pred sredino 13. stoletja.³⁷ Ostanke morebitnih zidov v notranjščini grajskega jedra niso vidni. Konfiguracija terena kaže, da je bil dostop do jedra najverjetneje na njegovi severovzhodni strani.

Nekdanje grajsko jedro je koncentrično obdano z dvojnimi obrambnimi jarkom in dvojnimi okopom.³⁸ Na severovzhodni strani vzpetine je potek jarkov in okopov zaradi izgradnje smučišča pred nekaj desetlet-

³⁷ Prim. Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389. Prim. tudi fotografijo iz okoli leta 1995 v: Vrbič, *Velenje*, str. 49. Sedaj je zidava zelo porasla z mahom in njena struktura je zato težje razvidna.

³⁸ V literaturi se v zvezi z gradom Žamberk iz neznanega razloga vztrajno pojavlja napačni podatek, da je bilo grajsko jedro obdano z obročem treh obrambnih jarkov z okopi (prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 556; Stopar, *Razvoj*, str. 23, 84; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 620; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149–150; Vrbič, *Velenje*, str. 49; Janežič, *Kdo je našel šamberski zaklad?*, str. 74; Poles, *Stopetkrat*, str. 35). Da grajsko jedro obdajata samo dva obrambna jarka, je že leta 1997 pravilno opozoril Ivan Jakič (Jakič, *Vsi slovenski*, str. 389). Po lokalnem izročilu je po poti na najnižjem od treh grajskih okopov potekala vsakoletna cerkvena procesija (Poles, *Sakralna dediščina*, str. 422). Situacija na terenu kaže, da tam v resnici nikoli ni bilo obrambnega okopa, marveč samo v pobočje vzpetine usekana krožna pot, ki je na južni in zahodni strani še sedaj v uporabi, na severni in vzhodni strani pa je njen potek na terenu mogoče samo še slutiti. Pot je speljana razmeroma daleč od zunanjega grajskega okopa in tudi to – poleg njene tlorisne oblike ter prereza – kaže, da je ni mogoče interpretirati kot ostanka nekdanjega tretjega zunanjega grajskega obrambnega okopa. Ob poti na jugovzhodni strani grajske vzpetine stoji zaprta zidana kapelica, ki ima dvokapno streho in je najverjetneje nastala v 19. stoletju.

³⁶ Ivan Stopar je na svoji orientacijski terenski skici ostalin gradu, ki je nastala pred letom 1977 (Stopar, *Razvoj*, str. 23), označil še ostanek obodnega obzidja na severozahodni strani grajskega jedra. Morda so tisto zidovje zasuli oziroma zakrili, ko so na lokaciji gradu postavili smučiščno žičnico in pri tem območje grajskega jedra deloma izravnali.

Struktura kamnite zidave na zunanji strani jugozahodne stranice obodnega obzidja jadra gradu Žamberk okoli leta 1995 (levo) in leta 2016 (desno) (foto: Vrbič, Velenje, str. 49 (levo) in Igor Sapač (desno)).

ji zelo zabrisan, a kljub temu še vedno dovolj dobro razpoznaven. Jarka in okopa so zasnovali na nekoliko nepravilni ovalni talni ploskvi, ki je izšla iz naravne oblike kopaste vzpetine ter iz velikosti in prostorske usmeritve grajskega jedra. Premer notranjega jarka na daljši osi do zunanega roba znaša približno 46 m, na krajši osi pa približno 35 m. Do 3,5 m široko dno notranjega jarka je sedaj približno 4 m pod nivojem izravnane območja nekdanjega grajskega jedra. Višina notranjega okopa na zunanji strani notranjega jarka je samo približno 1 m nad nivojem dna notranjega jarka. Okop je debel približno 2 m. Premer zunanjega jarka na daljši osi do zunanega roba znaša približno 87 m, na krajši osi pa približno 64 m. Do 6 m široko dno zunanjega jarka je sedaj približno 8 m pod nivojem izravnane območja nekdanjega grajskega jedra. Višina zunanjega okopa na zunanji strani zunanjega jarka je približno 1,5 m nad nivojem dna tega jarka. Tudi ta okop je debel približno 2 m. Zunanji okop je imel za razliko od notranjega na jugovzhodni strani nekoliko koničasto obliko. Prehod grajske dostopne poti skozi okopa in čez jarka sedaj ni več razviden, a najbrž je bil na jugovzhodni strani. Zasnova jarkov in okopov v odnosu do grajskega jedra kaže, da je imel grad dokaj pravilno stopničasto konfiguracijo stavbnih mas. Oblika okopov kaže, da na njihovem vrhu nikoli ni bilo obrambnega obzidja, marveč morda samo lesene palisade ob zunanjem robu krožne obrambne poti vrh okopa.³⁹

Grajska zasnova z jedrom vrh kope in dvema koncentričnima obrambnima jarkoma z okopoma na pobočju vzpetine je v slovenskem prostoru edinstvena. Drugod je mogoče na primerljivih lokacijah srečati kvečjemu en obrambni jarek. Obrambni sistem z dvema obrambnima jarkoma kaže posebni

pomen lokacije gradu Žamberk.⁴⁰ Kastelologa Ivana Stoparja je mogočno učinkujoča zasnova spominjala na oblike zgodnesrednjeveških ali še starejših prazgodovinskih gradišč in na zgodnje gradove na umetno ustvarjenih vzpetinah – t. i. mote. Zato je zapisal, da zasnova kaže na utrdbo, ki je bistveno starejša od prve arhivalne omembe Žamberka.⁴¹ A pri tem ni upošteval dejstva, da so grajske stavbe na umetno ustvarjenih in z umetnimi jarki ter okopi zavarovanih majhnih vzpetinah oziroma gričih nastajale tudi še v 13. stoletju ter da so obrambni jarki z okopi na gradovih v slovenskem prostoru v glavnem nastajali med 13. in 16. stoletjem.⁴² Na podlagi analize arhitekturne zasnove z dvema koncentričnima obrambnima jarkoma torej ni mogoče trditi, da je grad Žamberk nastal pred 13. stoletjem in da je morda celo eden prvih srednjeveških gradov na Štajerskem.⁴³ Veliko

⁴⁰ Med dokumentiranimi razvaljenimi gradovi na avstrijskem Štajerskem primerljive grajske zasnove ni mogoče najti (prim. Murgg, *Burgruinen*).

⁴¹ Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 620; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149–150; prim. Stopar, *Razvoj*, str. 23, 84, 155. Za problematiko t. i. mot na slovenskem ozemlju: Predovnik in Grosman, *Turmhügelburgen*, str. 209–224 (Zavodnje – str. 213, zemljevid št. 65).

⁴² Ivan Stopar je lokacijo gradu Žamberk obiskal in dokumentiral ter s kastelološkega zornega kota ovrednotil njen pomen v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je bilo vedenje o srednjeveški grajski arhitekturi v primerjavi s sedanjim vedenjem še dokaj majhno. Ivan Stopar se je že takrat tega dobro zavedal in je v zvezi z Žamberkom zapisal tudi, da je to ena tistih grajskih lokacij, ki bi zaslužila nadrobnejšo analizo (Stopar, *Razvoj*, str. 23, 155).

⁴³ Podobna je problematika opredelitve nekdanjega gradu Lemberg pri Šmarju (prim. Stopar, *Razvoj*, str. 24). Natančnejše dokumentiranje lokacije nekdanjega gradu v zadnjih letih, v kombinaciji z ustreznimi primerjalnimi analizami, je pokazalo, da tam ni stala arhaično učinkujoča grajska zasnova, kot je v sedemdesetih letih 20. stoletja na podlagi nezadostne terenske dokumentacije domneval Ivan Stopar, marveč da so tam sredi 12. stoletja ali pozneje zgradili značilno obodno zasnovano s približno 20 × 28 m veliko pravokotno talno ploskvijo in bivalno stavbo – palacijem – na vzhodni strani.

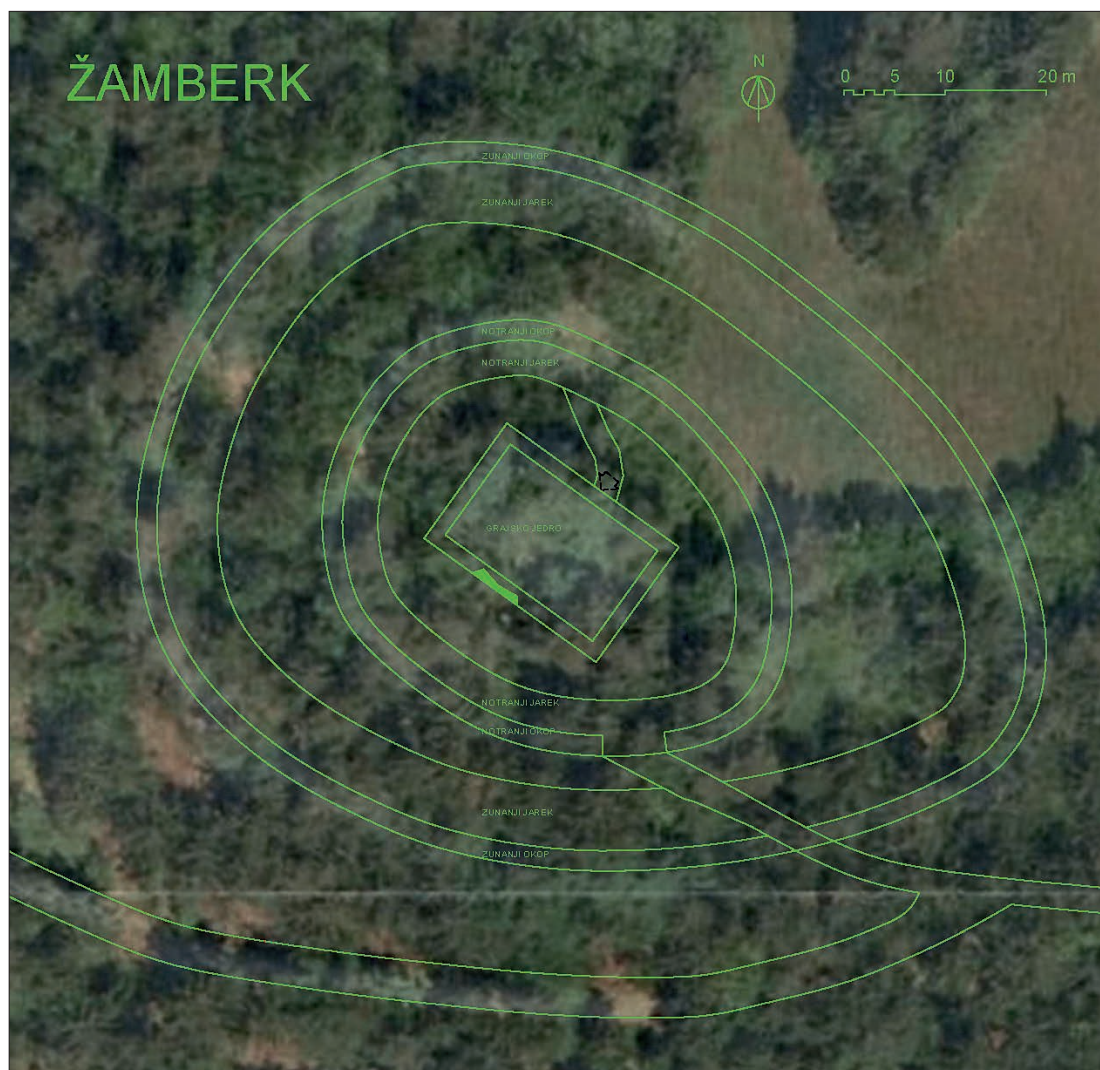
³⁹ Za drugačno mnenje: Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 620; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 149–150. Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 23.

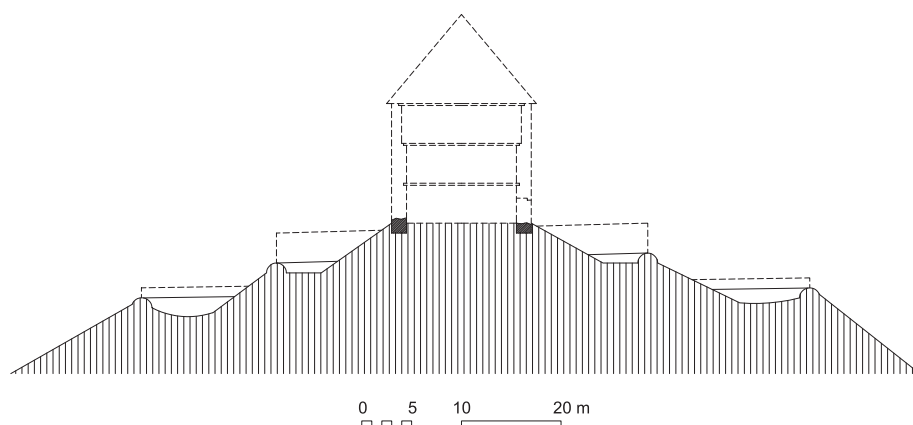
Pogled na severozahodni del notranjega obrambnega jarka z brežino jedra gradu Žamberk na levi strani in notranjim okopom na desni strani (foto: Igor Sapač, 2016).

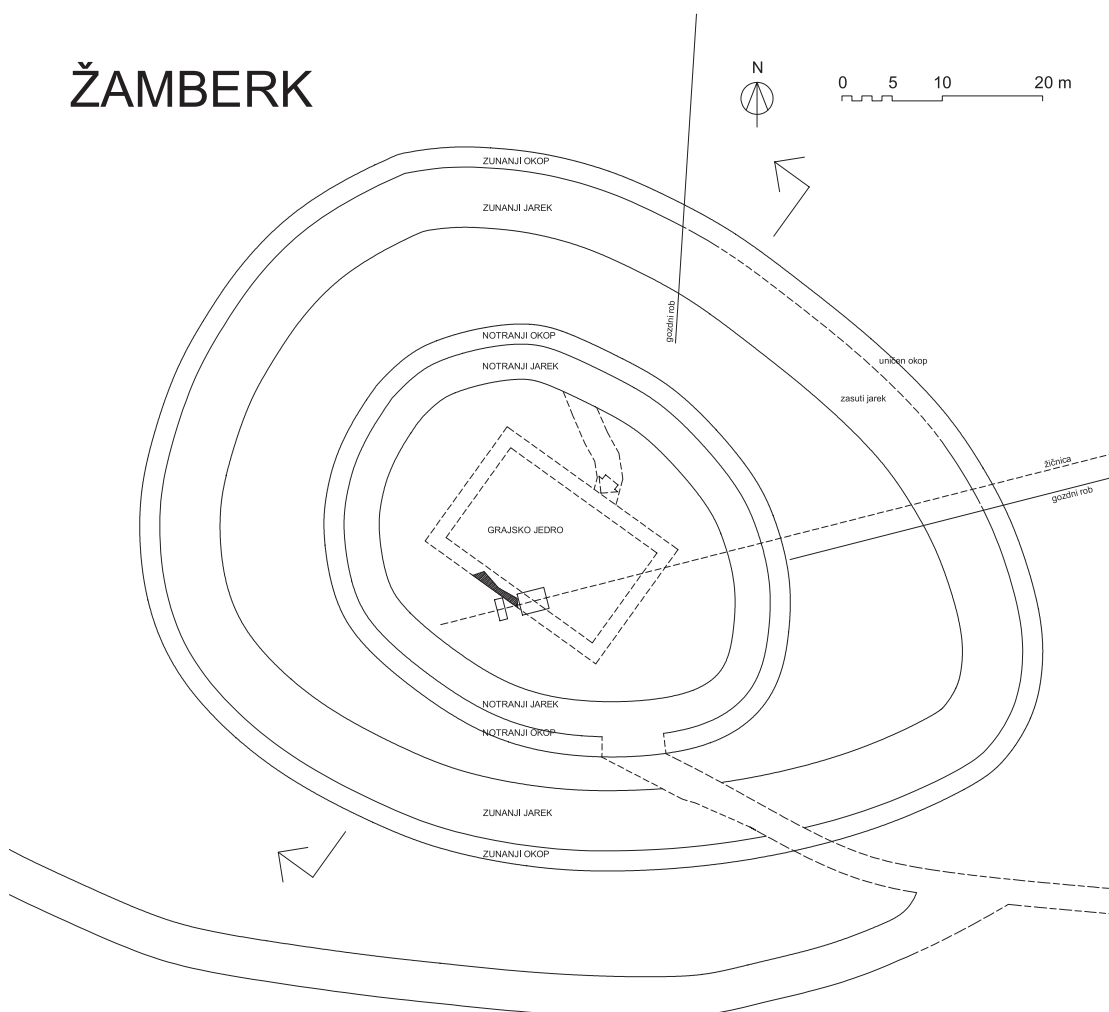
Pogled iz območja notranjega okopa na severni del zunanjega obrambnega jarka z zunanjim okopom (foto: Igor Sapač, 2016).

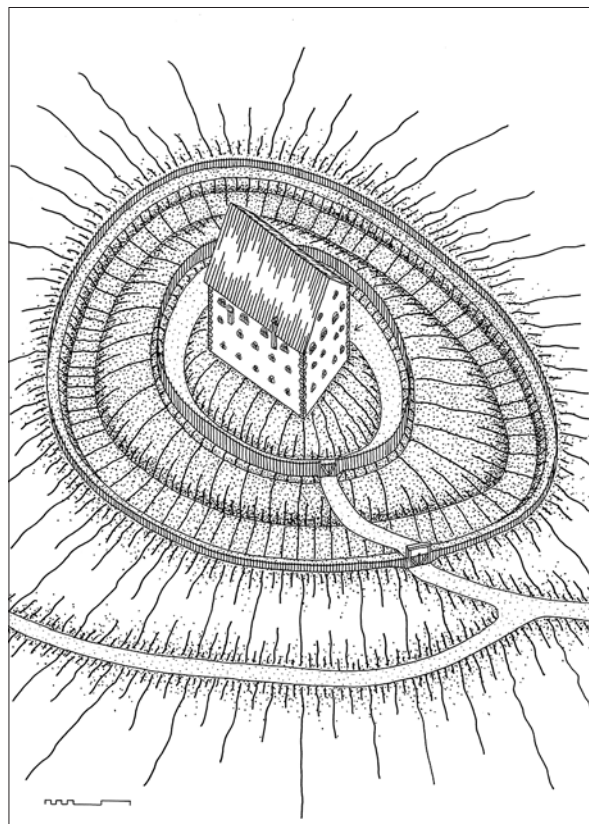
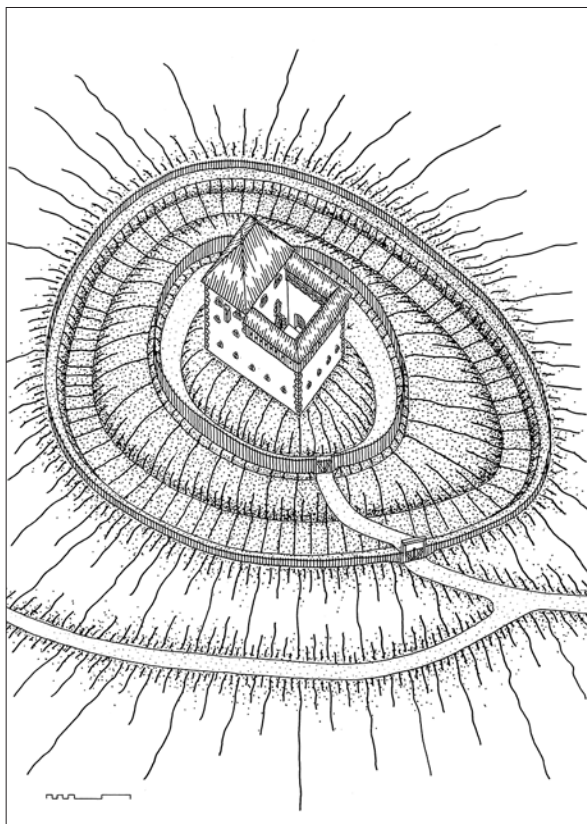
Navpični pogled na vzpetino z lokacijo gradu Žamberk in na fotografijo zarisano tlorisno zasnovo grajskega kompleksa z dvema koncentričnima obrabnima jarkoma (spletni vir z risbo Igorja Sapača).

Prerez proti severozahodu lokacije gradu Žamberk s črtkano vrisanimi domnevnimi nekdanjimi višinami posameznih stavbnih delov (risal: Igor Sapač, 2016).

Tloris kompleksa nekdanjega gradu Žamberk s poskusom rekonstrukcije osnovne pravokotne tlorisne zasnove grajskega jedra (risal: Igor Sapač, 2021).

Variantna poskusa hipotetične rekonstrukcije nekdanje podobe gradu Žamberk. Aksonometrični študiji (risal: Igor Sapač, 2016 in 2021).

zanesljivejši pripomočki za datacijo gradu so analize topografskih značilnosti širšega prostora, v katerem je nastal, nespornih zgodovinskih podatkov, ki se nanj nanašajo, in strukture zidave njegovega obodnega zidovja v grajskem jedru.

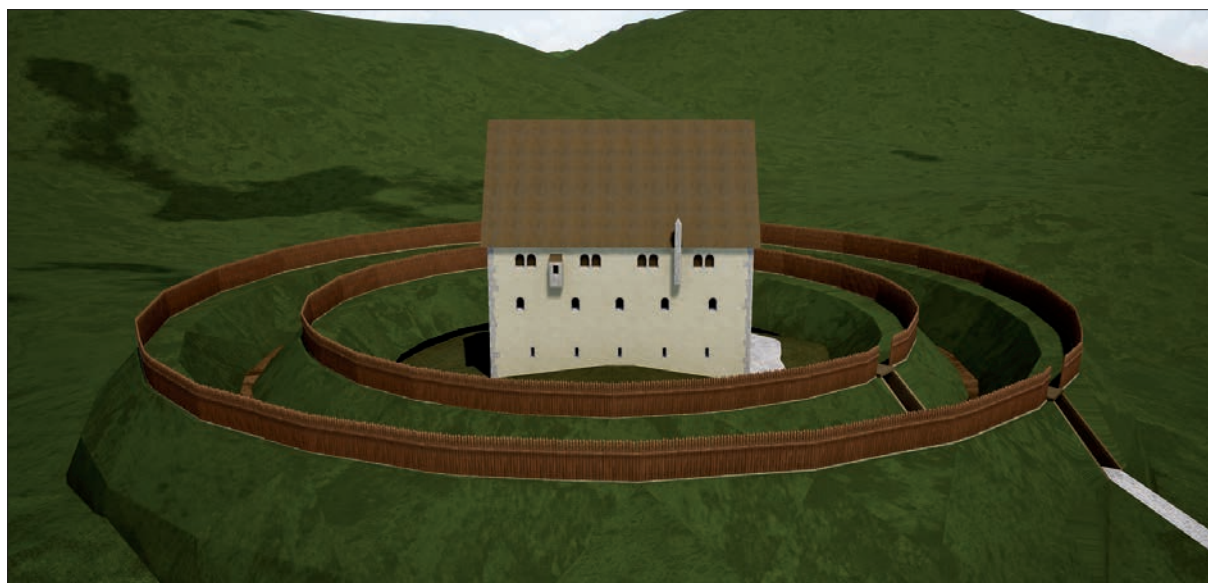
Grad je nastal ob poti med Šaleško dolino in Koroško, a v razmeroma odmaknjem hribovju. Njegova lokacija omogoča dober pregled nad cesto, ki ob njej poteka v zavoju. Razmeroma majhna velikost talne ploskve njegovega jedra kaže, da ni imel pomembne rezidenčne oziroma upravne vloge, po drugi strani pa dva mogočna koncentrična obrambna jarka z okopoma kažeta, da je imel v določenem obdobju precejšen obrambni pomen. To seveda še ne pomeni, da je imel grad v bližini deželne meje s Koroško vlogo obmejne zaporne utrdbe oziroma da je bil izpostavljena obcestna utrdba pred deželno mejo. Pisni srednjeveški dokumenti dokazujejo, da je obstajal v prvi polovici 14. stoletja in do okoli leta 1439. S tem se sklada tudi struktura zidave obodnega zidovja grajskega jedra. Zdi se verjetno, da je grad stal že v drugi polovici 13. stoletja, ko je bila pod grajsko vzpetino nedvomno že vas Zavodnje, a z razpoložljivimi pisnimi in materialnimi viri tega ni mogoče dokazati. Dokaj odmaknjena lega na območju, ki predvsem zaradi težke dostopnosti hribovitega sveta pred drugo polovico 13. stoletja gotovo ni bilo

intenzivneje poseljeno,⁴⁴ prav tako kaže, da je grad – enako kot sosednji Forhtenek – najverjetneje nastal šele v poznem srednjem veku, v obdobju višinske kolonizacije, ki se je začela v 13. stoletju in je trajala do 15. stoletja.⁴⁵ Po legi v bližini prometne poti in vaške naselbine je mogoče sklepati, da je Žamberk nastal nekaj prej od še bolj odmaknjene in težje dostopnejšega Forhteneka. Oba gradova sta gotovo nastala predvsem kot središča zemljiške posesti in ne kot utrdbi za nadzor poti.⁴⁶ Na podlagi vsega zapisa nega se zdi najbolj utemeljena domneva, da je grad Žamberk nastal v drugi polovici 13. stoletja.

⁴⁴ Na to je mogoče pomisliti tudi na podlagi avtentičnega ljudskega izročila v zvezi z gradnjo sosednjega gradu Forhtenek: »Ko so zidali Forhtenek, so kmete silno mučili s tlako. Marsikateremu je obležala vprežna živina mrtva pred vozom. Mnogi tolikih muk niso mogli več prenašati in so se izselili. Okoliš, kjer so bivali dotlej, je opustel ter se je jel imenovati Pusta gora.« (Orožen, *Gradovi*, str. 117; Orožen, *O gradovih*, str. 23 (po zapisu Franca Hribernika); Poles, *Pod zidovi*, str. 6 (po zapisu Lavrencija Vošnjaka v rokopisni kroniki šostanjske župnije sv. Mihaela iz leta 1872; Vošnjak, Laurentius: *Liber Memorabilum parochiae s. Michaelis prope Schönstein*, 1872)).

⁴⁵ Prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 79; Hudaes, Le vkup, str. 74.

⁴⁶ Prim. Hribernik, *Mesto Šostanj*, str. 77. Za odnose med srednjeveškimi gradovi in prometnimi povezavami prim. Biller, *Mit welchen praktischen Mitteln*, str. 257–267.

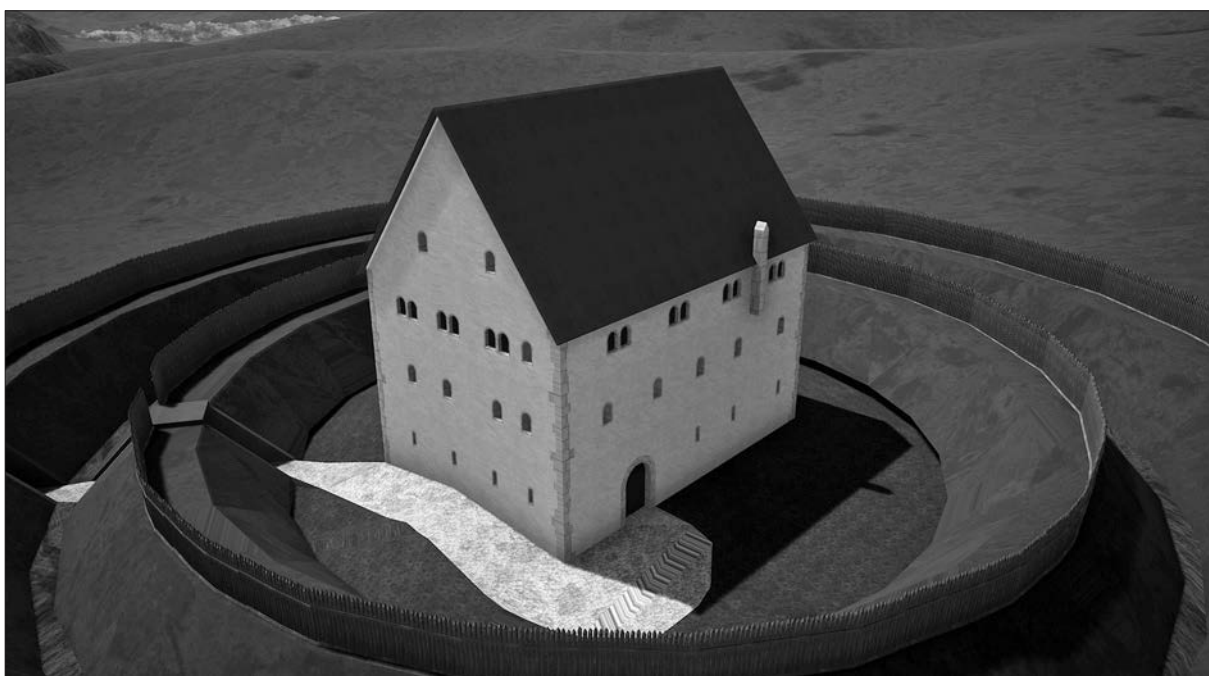
Variantna poskusa hipotetične rekonstrukcije nekdanje podobe gradu Žamberk. Pogled iz zraka z jugozahodne strani. Računalniška študija (izdelali Maja Žunkovič in Kaja Maroh na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

Osnovna talna zasnova grajskega jedra z obliko pravilnega pravokotnika z razmerjem stranic 2 : 3, kaže, da so grad zgradili na podlagi skrbnega načrtovanja. Zaradi zabrisane notranje strukture grajskega jedra je o njegovi prvotni obliki mogoče zgolj ugibati. Oblika in velikost talne ploskve v izmeri 14 × 21 m v osnovi dopuščata dve možnosti; bodisi je imel grad sprva značaj geometrično pravilne manjše obodne zasnove z obzidanim pravokotnim dvoriščem in manjšo dvonadstropno bivalno stavbo ali pa je območje grajskega jedra v celoti zavzela večja dvonadstropna bivalna stavba – t. i. trdna hiša – in grad ni imel obzidanega notranjega dvorišča. Za prvo možnost, ki se zdi bolj verjetna, govorijo majhen rezidenčni in upravni pomen gradu ter primer-

java z ugotovljeno prvotno zasnovo bližnjega gradu Šalek iz prve polovice 13. stoletja.⁴⁷ Za drugo možnost govorijo odsotnost prečnih zidov v grajskem jedru in dva koncentrična okopa, ki bi mogla prevzeti vlogo obodnega obzidja. Na drugo možnost je mogoče pomisliti tudi zaradi razmeroma dolgih okopov in jarkov, ki bi se utegnili navezovati na dokaj veliko bivalno poslopje, primerno za oskrbo večjega števila ljudi. Že Ivan Stopar je na podlagi oblike nizke prostorne kope pomislil, da bi Žamberk lahko imel v obsegu grajskega jedra značaj t. i. utrjene visoke hiše.⁴⁸

⁴⁷ S tem v zvezi glej prispevek Igorja Sapača z naslovom »Grad in dvorca v Šoštanju« v tej številki *Kronike*.

⁴⁸ Stopar, *Razvoj*, str. 84.

Variantna poskusa hipotetične rekonstrukcije nekdanje podobe gradu Žamberk. Pogleda iz zraka z zahodne strani (zgoraj) in z vzhodne strani (spodaj). Računalniška študija (izdelali Maja Žunkovič in Kaja Maroh na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

Primerljiva trdna hiša je od prve polovice 13. stoletja tvorila jedro bližnjega gradu Valdek blizu Mislinje. Vendar pa je velikost talne ploskve tam skoraj za polovico manjša in meri približno 10 × 16 m.⁴⁹ Malce

večja trdna hiša od prve tretjine 14. stoletja tvori jedro gradu Vodriž; v širino meri 10,5 m, v dolžino pa do 23,5 m. Še večja dvonadstropna trdna hiša je v drugi polovici 13. stoletju nastala kot grofovsko prebivališče v jedru novega gradu Vovbre (Haimburg,

⁴⁹ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 78–80; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 120–122. Zgodovino gradu Valdek je mogoče spremljati od 13. stoletja (Kos, *Vitez*, str.

386–387; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 61; Ravnikar, *V primežu*, str. 81).

Heunburg) na avstrijskem Koroškem; zasnovali so jo na poligonalni talni ploskvi, ki se približuje pravokotniku v izmeri 17×27 m.⁵⁰ Smiselna je tudi primerjava z dokumentirano dvonadstropno trdno hišo, ki je v zgodnjem 13. stoletju nastala v jedru gradu Althaus na severu avstrijske Koroške, tik ob meji s Štajersko; njena približno pravokotna talna ploskev meri $11,6 \times 16,8$ m, na eni od krajših fasadnih sten pa ima fragmentarno ohranjeno trikotno strešno čelo, ki dokazuje, da je bila nekoč pokrita z dvokapno streho. Zasnova je zanimiva tudi zato, ker jo na dveh straneh obdaja krožni jarek z okopom, ki je na naravno najslabše zavarovani strani podvojen.⁵¹ Kot smiselno primerjavo je treba omeniti še trinadstropno trdno hišo, ki od konca 13. stoletja tvori jedro gradu Galenstein na severu avstrijske Štajerske; zgrajena je na talni ploskvi v izmeri $14,5 \times 19$ m.⁵²

Pri takšnem razglabljanju o prvotni zasnovi gradu Žamberk je treba upoštevati tudi možnost, da je grajska celota nastajala postopno, v vsaj dveh stavbnih fazah. Ne gre povsem izključiti možnosti, da je imel grad sprva obodno obliko z notranjim dvoriščem in da so dvorišče pozneje izzidali ter grajskemu jedru dali značaj trdne hiše. Povsem mogoče je tudi, da grad sprva ni bil obdan z jarkoma in okopoma ter da so jarka z okopoma oblikovali postopoma – najprej notranji jarek z notranjim okopom, pozneje pa še zunanji jarek z zunanjim okopom. Primerljivi jarki z okopi so v bližini razvidni ob nekdanjem gradu Irštajn na Kozjaku in okoli nekdanjega izpostavljenega stolpa gradu Dravograd, a tudi tam čas nastanka ni raziskan, in je mogoče, da so jarki mlajši od zidovja. Vsekakor je na Žamberku najprej nastalo grajsko jedro z zidanim obodnim obzidjem in so šele nato oblikovali jarka z okopoma. V jarkih gotovo ni bilo vode. Hipotetično je treba dopustiti možnost, da so jarka z okopoma ustvarili šele zatem, ko je bil grad že razdejan oziroma opuščen in so lokacijo v obdobju osmanskih vpadov ponovno utrdili kot izpostavljeno oziroma zaporno utrdbo ob prehodu na Koroško.⁵³ Sistem dveh koncentričnih obrambnih jarkov na Žamberku je odlično primerljiv s koncentričnimi obrambnimi jarkoma z okopoma na t. i. Šesti Turški šanci na Preškem vrhu med Kotljami in Ravnami na Koroškem, ki je nastala po letu 1476, ko je koroški deželni zbor v Velikovcu odločil, da na mejnih prelazih s Koroško zgradi protiturske utrdbe.⁵⁴ Ob tem ne gre pozabiti niti na ljudsko izročilo, ki se je ohranilo v obliki literarne predelave iz 19. stoletja in ki poroča

Navpični pogled na vzpetino z lokacijo gradu Žamberk (levo spodaj), središče vasi Zavodnje s cerkvijo ob pokopališču (levo zgoraj) in lokacijo izpostavljenega stolpa (desno zgoraj) na digitalnem modelu terena (spletni vir).

o utrjevanju ostankov opuščenega starega koroškega srednjeveškega gradu – gradišča – v obdobju osmanskih vpadov v zadnji četrtini 15. stoletja.⁵⁵

Oblika okopov na Žamberku z razmeroma položnimi brežinami na zunanji strani ter nizko višinsko razliko med vrhom okopa in dnom jarka kaže, da sta okopa najverjetneje nastala zaradi obrambe pred topovskim obstreljevanjem. To se je kot način bojevanja uveljavilo po sredini 14. stoletja, v večjem obsegu pa šele v 15. stoletju. Z naklonom zasnovane zunanje brežine okopov so mogle obodno obzidje osrednje grajske stavbe oziroma plato na njenem mestu odlično braniti pred sovražnimi topovskimi izstrelki in so obenem učinkovito ovirale dostop do njega. Pri tem za obrambo ni bilo bistveno, da plitka jarka za okopoma nista bila napolnjena z vodo. Razmeroma položne zunanje brežine okopov so omogočale, da so imeli branilci z osrednje grajske stavbe oziroma s platoja na njenem mestu dober pregled nad celotno zunanjo strani okopov in da napadalci niso mogli najti zavetja v mrtvem kotu. Gotovo sta imela oba okopa na vrhu krožni obrambni poti, ki sta bili na zunanji strani najbrž zavarovani s palisado ali obrambno leseno ogrado s parapetno višino.

Ob severnem vznožju grajske vzpetine je najpozneje v 14. stoletju nastala poznejša zavodnjska župnijska cerkev sv. Petra, ob kateri se je oblikoval osrednji del vasi Zavodnje. V pisnih virih je prvič omenjena leta 1439 in nato znova okoli leta 1480. Sprva je imela najverjetneje značaj enoladijske cerkve v tradiciji romanske arhitekture s kornim zvonikom na vzhodni strani. Domnevno je nastala kot kapela oziroma lastniška cerkev gradu Žamberk. V 17. ali

⁵⁰ Wiessner in Seebach, *Burgen*, 1980, str. 122–125.

⁵¹ Wiessner in Seebach, *Burgen*, 1977, str. 7–9; Luschin, *Von Türmen*, str. 17–18.

⁵² Murgg, *Burgruinen*, str. 108–109.

⁵³ S tega vidika bi bilo mogoče jarka in okopa na Žamberku primerjati s sistemom protiosmanskih utrd – t. i. Turških šanc med Kotljami in Ravnami na Koroškem (prim. Lesjak, *Sistem utrdb*).

⁵⁴ Prim. Lesjak, *Sistem utrdb*, str. 48–50, 60–61.

⁵⁵ Sket, *Miklova Zala*, str. 11, 16, 36, 57.

Razvaljeni valjasti izpostavljeni stolp na območju nekdanjega gradu Grünburg okoli leta 1986 (Luschin, Von Türmen, str. 57).

18. stoletju so ji na zahodni strani prizidali nov zvonik, med letoma 1810 in 1813 pa so jo razen novejšega zvonika do tal podrli in nadomestili z novo cerkvijo, ki stoji še sedaj.⁵⁶ Na osnovi analize konfiguracije terena je dopustno pomisliti, da je bilo med cerkvijo in grajsko vzpetino, na območju sedanjega pokopališča, predgradje z grajskimi stranskimi poslopji.⁵⁷

Izpostavljeni stolp v bližini gradu Žamberk

Vse kaže, da je bila z gradom Žamberk nekoč funkcionalno povezana tudi obrambna stavba na

Grad Vivšnik/ Weissenegg z izpostavljenim stolpom valjaste oblike v ozadju (foto: Igor Sapač, 2001).

542 m visoki strateški legi onkraj ceste proti Koroški, ki je od nekdanjega gradu oddaljena približno 350 m v značni črti proti severovzhodu. Sedaj je tam izravnani plato, ki nosi ledinsko ime Na vahti in je razglašen za kulturni spomenik.⁵⁸ Po ljudskem izročilu je bila tam nekoč grajska stražnica, pozneje pa manjša hiša, ki je stala še pred drugo svetovno vojno.⁵⁹ Po značilnem imenu Vahta, ki izhaja iz nemške besede *die Wacht* (straža), je mogoče sklepati, da je nekoč tam stal samostojni obrambni oziroma stražni stolp.⁶⁰ V konfiguraciji terena je mogoče slutiti ostanke stavbe na okrogli talni ploskvi s premerom

⁵⁶ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 483; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 556; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 442; Zadnikar, *Romanika*, str. 394–395; Poles, *Sakralna dediščina*, str. 77, 100, 422–443; Ravnikar, Nekaj dopolnil, str. 250–251; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanj*, str. 81. Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 798. Primerljive grajske kapele oziroma cerkve so ohranjene oziroma dokumentirane ob gradovih Šoštanj, Dranek (Pogrenja), Viltuš, Žebnik, Mirna, Šumberk, Hmeljnik, Mehovo in Socerb.

⁵⁷ Morda je v predgradju stalo celo poslopje s funkcijo hospica ob tovarni poti. Hospici so v poznem srednjem veku stali ob vseh pomembnejših tovarnih poteh. Dobro sta dokumentirana nekdanja srednjeveška hospica na Ljubelju in v Špitaliču v Tuhinjski dolini.

⁵⁸ Enako kot lokacijo gradu Žamberk so predvsem zaradi arheološkega potenciala tudi to lokacijo leta 2006 kot arheološko najdišče z odlokom občine Šoštanj razglasili za kulturni spomenik lokalnega pomena (Odllok o razglasitvi kulturnih spomenikov v Občini Šoštanj, *Uradni list Občine Šoštanj*, št. 3/2006). Uradno ime kulturnega spomenika: Zavodnje – Obrambni stolp Na Vahti. Evidenčna številka v registru nepremične kulturne dediščine: 19659. <http://rkd.situla.org/>.

⁵⁹ Orožen, *Gradovi*, str. 115; Orožen, *O gradovih*, str. 21; prim. Poles, *Sakralna dediščina*, str. 422; Janežič, Kdo je našel šamberški zaklad?, str. 74.

⁶⁰ Primerljivi imeni, izpeljani iz nemške besede *die Warte* (straža), imata nekdanja gradova Wartenberg pri Kranju in Wartenberg oziroma Vahtenberg na območju Zaloga pri Moravčah.

Grad Forhtenek (Forchtenstein) med gradom Vodriž (Widerdriess) in dvorcem Ravne (Gutenbichel) na zemljevidu *Styriae Ducatus Fertillissimi Nova Geographica Descriptio*, ki ga je leta 1678 ustvaril Georg Matthäus Vischer. Izrez (Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani).

približno 10 m. To kaže, da je tam stala protiturska utrdba – šanca – iz časa po letu 1476 ali pa starejši srednjeveški visoki izpostavljeni stolp – propugnakul –, ki je skupaj z gradom omogočal nadzor nad pomembno potjo. Tovrstni večnadstropni stolpi, ki so bili visoki med 20 in 30 m, so v valjasti obliki oziroma z okroglimi talnimi ploskvami v slovenskem prostoru dokumentirani ob gradovih Dravograd, Radlje ob Dravi, Kamnica pri Mariboru, Kebej na Pohorju, Vojnik blizu Celja, Lemberg pri Dobrni, Podčetrtek, Wartenberg blizu Kranja in Novi grad nad Predvorom – južni stolp. Na avstrijskem Koroškem je najbolj celovito ohranjen tovrstni stolp v kompleksu nekdanjega gradu Grünburg blizu Althofna, primerljivi pa so tudi ostanki valjastih izpostavljenih stolpov v kompleksih gradov Vivšnik/Weissenegg in Sommeregg. Večinoma so ti stolpi nastali v 13. stoletju in morda so v tistem obdobju zgradili tudi žamberški propugnakul. Pomisliti je mogoče, da je bilo prav tu središče zavodnjanskega dela posesti gospodov s Turna pri Velenju, ki so jo leta 1296 s polovico gradu Turn prodali grofom Vovbrškim.⁶¹ Če je tu resnično stal visoki izpostavljeni stolp, je gotovo propadel še pred koncem srednjega veka, najverjetneje sočasno z uničenjem gradu Žamberk, saj ni omenjen v nobenem novoveškem dokumentu.⁶² Če je tu stala utrdba

oziroma šanca iz obdobja osmanskih vpadov, pa je bila gotovo primerljiva z utrdbami, ki so stale med Kotljami in Ravnami na Koroškem, ter je bila najbrž z leseno palisado v obliki cestne zapore povezana z lokacijo gradu Žamberk.⁶³ Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja in v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 je na tej lokaciji označen samo gozd.⁶⁴

Grad Forhtenek

Grad je nastal na dandanes dokaj odročni vzpetini, visoko nad zavojem doline potoka Velunja, po kateri je bil po vozni poti od srednjeveške šoštanske župnijske cerkve na območju sedanjega Družmirskega ali Šoštanskega jezera oziroma iz smeri Škal (na območju sedanjega Škalskega jezera) mimo Graške gore oziroma čez Hribarski vrh mogoč prehod iz Saleške doline proti Mislinjski dolini. Arheološke raziskave na območju cerkve sv. Urha v Gaberkah v zadnjih letih so pokazale, da je pot tod tekla najverjetneje že v rimskodobnem času.⁶⁵ Tudi zaradi omembe vozne ceste v Slovenj Gradec v jožefinskem katastru iz druge polovice 18. stoletja se zdi verjet-

⁶¹ Prim. Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 78–79; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 111–112.

⁶² Mogoče je pomisliti, da se na porušeni stolp nanaša omemba gradišča – *Purgstall* – v omenjeni listini iz leta 1439. Za posredovani podatek se zahvaljujem kolegu zgodovinarju dr. Mihi Kosiju.

⁶³ Prim. Lesjak, *Sistem utrdb*.

⁶⁴ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 163; SI AS 177/C/F/C399/g/A04, Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Zavodnje), 1825.

⁶⁵ Prim. Brišnik, *Novi arheološki*, str. 77–81; Ravnikar, *Nekaj dopolnil*, str. 222–223; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 26–27. Za nekdanjo šoštansko župnijsko cerkev v Družmirju, podrtjo leta 1975, prim. Poles, *Sakralna dediščina*, str. 344–375.

Grad Forhtenek z bližnjo okolico z zahodne strani na bakrorezni upodobitvi iz Vischerjeve Topografije vojvodine Štajerske iz okoli leta 1681 (zasebna zbirka).

Ostanki gradu Forhtenek z bližnjo okolico z zahodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

no, da je pod Forhtenekom pred 19. stoletjem tekla glavna prometna povezava med dolinama ter da je bila ta pot pomembnejša od dokaj neudobne poti čez Plešivec in Metulov vrh oziroma od poti nad stisnjeno bregovoma reke Pake skozi tesno sotesko Huda luknja, ki je sicer obstajala že v rimskem obdobju.⁶⁶ Vse kaže, da je pot ob Velunji pridobila pomen v 13. stoletju, ko se je začela višinska kolonizacija. Pomen je izgubila šele takrat, ko so leta 1826 na pobudo in s podporo avstrijskega nadvojvode Janeza zgradili novo vozno cesto kot nadomestilo za staro pot ob reki Paki skozi sotesko Huda luknja, katere potek kaže avstrijski vojaški zemljevid iz druge polovice 18. stoletja.⁶⁷

Forhtenek so postavili na posesti, ki je bila v lasti samostana v Šentpavlu na Koroškem.⁶⁸ Najverjetneje so grad okoli leta 1300 zgradili grofje Vovbrški, ki so proti koncu 13. stoletja to posest dobili od samostana v fevd. O tem je mogoče sklepati tudi zato, ker so se Vovbrški – tako kot pozneje tudi njihovi nasledniki Žovneški oziroma grofje Celjski – do Forhteneka obnašali kot do svoje posesti in na njem ni bilo čutiti vpliva lastnikov – šentpavelskega samostana.⁶⁹ Vse kaže, da je grad – podobno kot sosednji Vodriž – nastal v sklopu višinske kolonizacije.⁷⁰ Forhtenek sicer nikoli ni imel posebno pomembne upravne vloge in vseskozi mu je pripadalo samo zelo majhno zemljiško gospostvo. Prav tako nikoli ni imel posebne vloge v zvezi z nadzorom prometa po poti skozi dolino Velunje.⁷¹ V srednjeveških listinah je posredno prvič omenjen leta 1317, z omembo bratov Poepla in Gebharda s Forhteneka – *Poepel vnd Gebhart prwoeder*

paid uon Fuorchteneke. Izrecno je prvič omenjen leta 1336 kot *die vest Fuerteneck* – grad oziroma utrdba Forhtenek. Nato je leta 1436 omenjen kot *burck Fuerchtenek*, v letih 1462, 1478 in 1480 pa kot *geslos Furchtenegk* oziroma podobno.⁷² Na podlagi teh omemb je mogoče sklepati, da je ime gradu nastalo kot zloženka iz nemških besed *Furcht* (bojazen, strah) in *Ecke* (kot, vogal, rob) oziroma (pozneje) *Egg* (brdo, vzpetina). Izvorno nemško grajsko ime je potemtakem mogoče v slovenski jezik dobesedno prevesti kot Strašni kot (Strah vzbujajoči kot) oziroma (pozneje) Strašni vrh (Strah vzbujajoči vrh). Sedanje slovensko ime Forhtenek izhaja iz novoveško spremenjenega nemškega imena Forchtenegg.

Po nastanku so grad upravljali vovbrški ministeriali oziroma gradiščani, ki so se že vsaj od leta 1317 imenovali po njem. Vse kaže, da so bili bližnji sorodniki vitezov z gradu Turn pri Velenju; domnevno so grofje Vovbrški po pridobitvi gradu Turn na začetku 14. stoletja nanj pripeljali Forhteneške, ki so se nato začeli imenovati po Turnu. Po izumrtju Vovbrških leta 1322 si je Friderik I. Žovneški prizadeval za pridobitev vseh vovbrških posesti v širši okolici Celja in Žovneka ter je leta 1336 dosegel, da mu je šentpavelski opat Henrik grad Forhtenek – *vest Fuertnekk* – tudi uradno podelil v fevd, tako kot so ga imeli pred njim grofje Vovbrški. Po letu 1322 so vitezi Forhteneški kot bivši vovbrški ministeriali oziroma gradiščani prešli v službo Žovneških. Za vitezoma in bratoma Poeplom in Gebhardom s Forhteneka, ki sta bila vovbrška ministeriala, je med letoma 1328 in 1349 omenjen še vitez Ulrik s Forhteneka; Žovneški so mu grad Forhtenek prepustili v sekundarni fevd in s tem so vitezi Forhteneški prenehali biti zgolj uslužbenci oziroma gradiščani. Zatem so se Forhteneški odselili s svojega matičnega gradu ter začeli živeti kot poklicni gradiščani in vitezi na drugih gradovih grofov Celjskih. Po smrti Ulrika s Forhteneka so za grad znova skrbeli gradiščani; kot prvi med njimi je leta 1360 omenjen Janez oziroma Janž III. Dobrnski oziroma Rogaški. Leta 1378 je bil na Forhteneku gradiščan Hajncel Raumschüssel. Vse kaže, da je grad proti koncu 14. stoletja kot celjski fevd na sporen način prešel v roke Friderika II. s Turna pri Velenju in njegovega zeta Jošta I. »Guelczerja«, ki sta bila v sovražnih odnosih z Dobrnskimi. Zatem je pred letom 1425 Herman II. Celjski Forhtenek podelil v fevd bratoma Žigi (Sigmundu) I. Dobrnskemu in Andreju Dobrnskemu ter njunim moškim potomcem. Njun brat je bil salzburski nadškof Eberhard III (pred 1395–1427). Andrej Dobrnski (pred 1399–1425) je bil med letoma 1404 in 1420 glavar v Brežah na Koroškem. Žiga Dobrnski (pred 1395–

⁶⁶ Za posredovani podatek o nekdanjem pomenu poti pod Forhtenekom se zahvaljujem kolegu arhitektu Roku Polesu. Prim. tudi Curk, O cestnem omrežju, 1986, str. 13, 14; Curk, Prometne razmere, 1994, str. 14, 17; Curk, Prometne razmere, 1999, str. 157, 158.

⁶⁷ Za potek cest pred 19. stoletjem: Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 163. Nekdanja povezava med Šaleško in Mislinjsko dolino ob Velunji in pod Forhtenekom ter mimo gradu Vodriž je bila pozneje skoraj povsem pozabljena, sedaj pa je z izgradnjo hitre ceste v sklopu t. i. tretje razvojne osi med Velenjem in Slovenj Gradcem znova pridobila poseben pomen.

⁶⁸ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 446; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 554–555; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 433; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 205; Ravnikar, *Posest grofov*, str. 26, 28; Ravnikar, *Žovneško-ptujski*, str. 74; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 182; Kos, *Vitez*, str. 273; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 39, 109, 289; Ravnikar, *V primežu*, str. 133; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 82; Ravnikar, *Razvoj*, str. 265.

⁶⁹ Prim. Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 82; Ravnikar, *Razvoj*, str. 272. Dušan Kos je pomislil, da je bil nastanek gradu morda povezan z vovbrskim prevzemom odvetništva nad posestmi Krške škofije od Kraighov leta 1282 (Kos, *Vitez*, str. 271, 273).

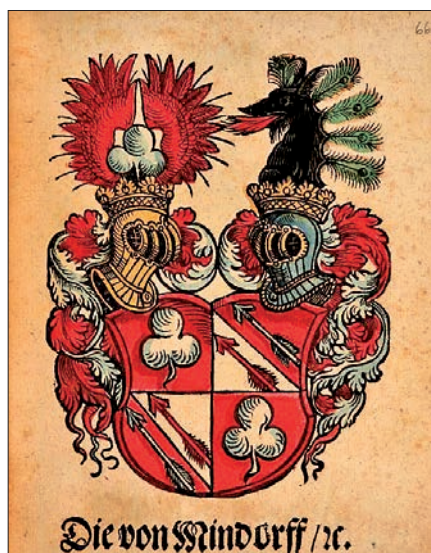
⁷⁰ Po poznem nastanku sosednjih gradov Forhtenek in Vodriž v poznem 13. stoletju oziroma zgodnjem 14. stoletju ju je mogoče primerjati z gradovoma Negova in Hrastovec v Slovenskih goricah, ki sta kot dvora nastala v 13. stoletju, v 14. stoletju pa sta prerasla v prava gradova.

⁷¹ Prim. Kos, *Vitez*, str. 273.

⁷² Blaznik, *Historična topografija*, I, str. 189–190; prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 37, 38; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Četrta knjiga, str. 24; Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 162.

Grba plemiških rodovin Trebniških in Narringerjev iz koloriranega primerka grbovne knjige Zachariaša Bartscha iz leta 1567 (spletni vir).

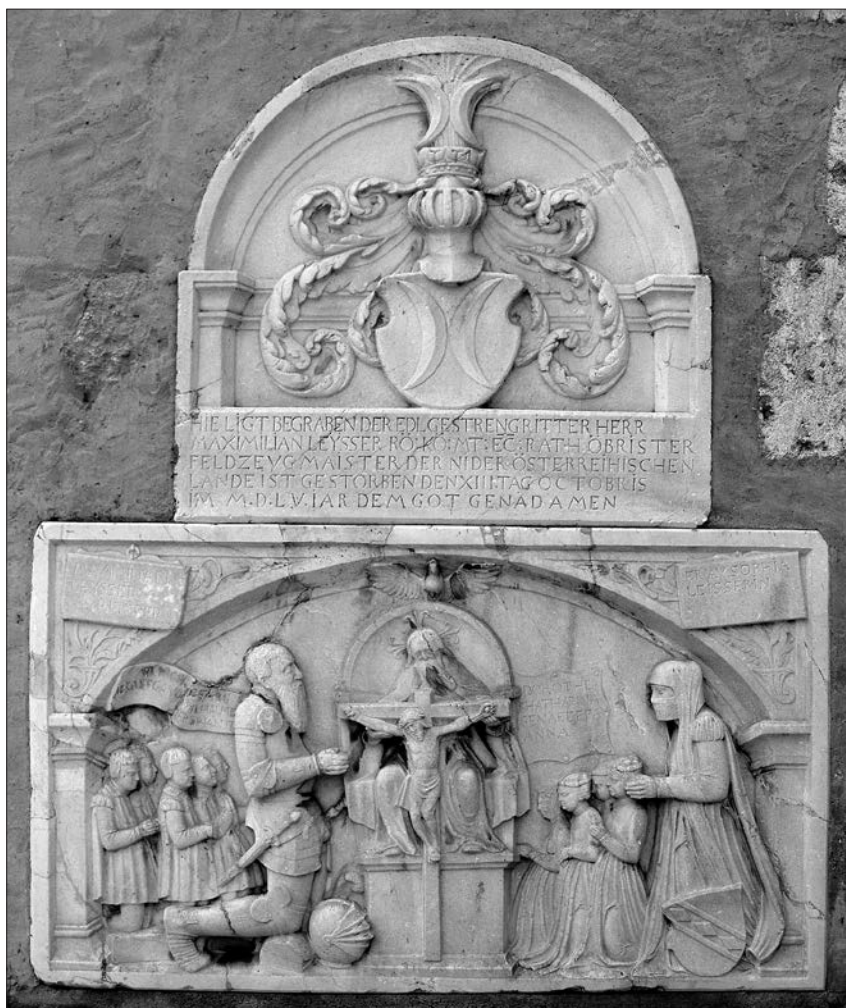

Grba plemiških rodovin Mindorff(er) in Leysser iz koloriranega primerka grbovne knjige Zachariaša Bartscha iz leta 1567 (spletni vir).

1429) je bil med letoma 1405 in 1407 glavar v Salzburgu, pozneje pa tudi glavar celjskih gradov Garič, Garešnica in Kalnik na Hrvaškem in glavar posesti salzburske nadškofije v Brežicah ter član prestižnega Zmajevega reda. Leta 1429 so ga pokopali v cerkvi na Ptujski Gori, kjer je ohranjen njegov odlični nagrobnik iz rdečega salzburskega marmorja. Andrej in Žiga nista imela moških potomcev in vse kaže, da so Dobrnski po njuni smrti Forhtenek kot celjski fevd izgubili. Leta 1436 sta dobila grad v dedni fevd brata Jošt II. in Janez Forhteneška. Tistega leta je na Forhteneku prvič omenjena grajska kapela. Od leta 1441 je bil celjski gradiščan na gradu Hieronim Voytländer, ki je bil obenem tudi trški sodnik in celj-

ski gradiščan v Šoštanju, pozneje pa celjski gradiščan na (razdejanem) gradu Kacenštajn. Leta 1448 je bil kot celjski gradiščan v Šoštanju in na Forhteneku Anton Grimschitzer (Grimšicer).⁷³

⁷³ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 446–450; Hribnik, *Mešto Šoštanj*, str. 38–40; Pirchegger, *Die Grafen*, str. 179; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 205–206; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 105–106; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 24; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 102–103; Kos, *Med gradom*, str. 65–66; Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 162; Kos, *Vitez*, str. 273–274; Kosi, *Grajska politika*, str. 467, 475, 485; Hajdinjak, Dobrnski, str. 366, 382–394, 408, 410. Za Forhteneške: Otorepec, *Seznam*, str. 335; Ravnikar, *Nekaj dopolnil*, str. 234–235; Ravnikar, *Prispevek*, str. 73; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 190–191, 194; Ravnikar, *Po zvezdnih*,

Renesančni nagrobni spomenik forhteneškega graščaka Maksimilijana pl. Leysserja (1489–1555) in njegove družine na zunanjsini župnijske cerkve v Wildonu na avstrijskem Štajerskem (foto: Igor Sapač, 2011).

V drugi tretjini 15. stoletja je bil grad Forhtenek vključen v burno dogajanje v zvezi s poslednjim vrhuncem in dokončnim padcem dinastije Celjskih. V fajdi med Celjskimi in Habsburžani, ki je izbruhnila leta 1437 kot posledica povzdiga grofov Celjskih v status deželni knezov 30. novembra 1436, je imel neki Klayner skupaj z Janezom Lindeškim na gradu Forhtenek ujetega župana Jošta Soteškega (Helfenberskega) in ga izsiljeval.⁷⁴ Vse kaže, da celjski vojaki gradu takrat niso razdejali, tako kot bližnja gradova Šoštanj in Kacenštajn in najbrž tudi Žamberk. Forh-

tenek je kot (v 15. stoletju najbrž že pozabljeni) fevd šentpavelskega samostana v posesti Celjskih ostal do njihovega izumrtja leta 1456. Takrat ga je kot celjski gradiščan upravljal vitez Andrej Trebniški (Trie-benegger), ki je bil obenem celjski gradiščan v Šoštanju.⁷⁵ Po umoru Ulrika II. Celjskega v Beogradu 9. novembra 1456 je ostal zvest Ulrikovi vdovi Katarini, rojena Branković, in Forhtenek – *Furchtenegk* – je bil pod njegovim poveljstvom eden redkih celjskih gradov – poleg Žovneka, Ojstrice, Vrbovca, Rogatca, Planine, Podsrede, Kunšperka, Waldenberka z Radovljico, Mehovega in Kostela –, ki se ni takoj vdal cesarju Frideriku III. Cesar je takrat ukazal, da lahko njegove čete napadejo in opustošijo Žovnek, Ojstrico, Radovljico in druge gradove, ki se niso hoteli vdati. *Kronika grofov Celjskih* navaja, da je nato

str. 182–183, 254, 283; Ravnikar, *V primežu*, str. 247, 366, 412; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 85–86, 97–98, 115, 118; Ravnikar, *Razvoj*, str. 265–266; Fugger Germadnik, *Groffe*, str. 99–100. Prim. Schmutz, *Historisch*, str. 386–387; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 209–210.

⁷⁴ Otorepec, *Seznam*, str. 335; Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 194; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 118. Klayner je bil gotovo Pernhart Klaynherr oziroma Bernhard Klainher, ki je bil vazal grofov Celjskih, deželan Kranjske in leta 1440 gradiščan na gradu Bela Peč. Za posredovani podatek se zahvaljujem kolegu zgodovinarju dr. Mihi Kosiju.

⁷⁵ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 449; Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 39–40; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96; Kos, *Vitez*, str. 378; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 98, 115; Kosi, *Grajska politika*, str. 487.

Območje gradu Forhtenek (Fermek) na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 163).

Območje gradu Forhtenek (Forchtenegg) z domačijo Vratar (Uratar) v mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 (SIAS 177/C/F/C362, list 4, izrez).

Katarina Celjska svoje gradove – Žovnek, Ojstrico in druge – dobro zavarovala in vanje poslala veliko svojih ljudi, a naposled jih je do leta 1458 le vse izročila cesarju.⁷⁶ Pomisliti je dopustno, da so takrat vsaj zasilno utrdili in za obrambo pripravili tudi Forhtenek. Zgolj ugibati je mogoče, ali je bil grad takrat morda poškodovan in potreben obnove. To se sicer glede na razpoložljive pisne in materialne vire ne zdi prav zelo verjetno.

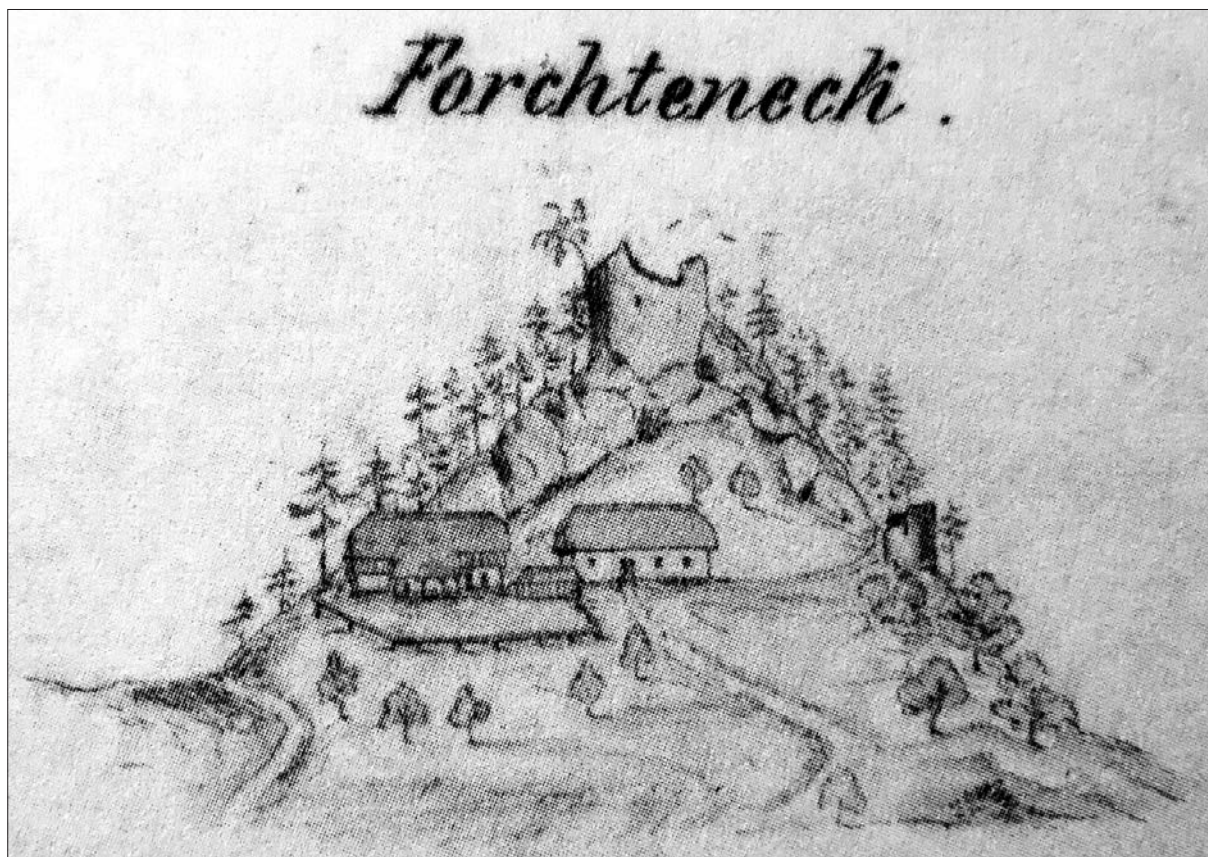
Leta 1458 je grad dokončno pripadel Habsburžanom in postal deželno knežja komorna posest. Takrat je tudi dokončno utonilo v pozabo, da je Forhtenek pravzaprav last šentpavelskega samostana in da so ga Celjski od leta 1322 oziroma 1336 imeli zgolj kot dedni fevd. Za Habsburžane so grad upravljali deželno knežji oskrbniki, Habsburžani pa so gospodstvo z gradom dajali tudi v zakup. Andrej Trebniški (Triebsnegger), ki je po sklenitvi sporazuma med Katariino Celjsko in cesarjem Friderikom III. temu predal Forhtenek, je grad z gospodstvom kot zastavno posest smel obdržati do leta 1459. Takrat je cesar Forhtenek – skupaj s Šoštanjem in Kacenštajnom – podelil v zakup Kristofu pl. Narringerju z bližnjega gradu Valdek.⁷⁷

Zatem je imel Forhtenek okoli leta 1470 oskrbnika, katerega ime pa iz uporabljenih virov ni razvidno. Nato je bil v letih 1477 in 1492 kot oskrbnik Forhteneka in cesarski uradnik na Šoštanju in Kacenštajnu ter imetnik gradu Velenje omenjen vitez Žiga pl. Lichtenberg, ki je umrl po letu 1502. Leta 1493 je oskrbnik gospodstva Forhtenek postal Boštjan (Sebastian) Mindorfer, ki je bil tudi oskrbnik na gradu Podsreda, od leta 1493 zakupni gospod gospodstva Zbe-

lovo z Lembergom in od leta 1494 imetnik uradov Šoštanj in Kacenštajn. Leta 1500 je postal oskrbnik na Forhteneku Danijel Mindorfer, ki je bil Boštjanov starejši brat in od leta 1484 zakupni gospod na gradu Podsreda. Leta 1506 je omenjen neki Viljem Schwab s Forhteneka. Od leta 1524 do 1535 sta bila zakupna gospoda Forhteneka brata viteza Kristof in Boltežar pl. Altenhausa, ki sta bila aktivna pristaša Lutrovih protestantskih nauk. Od leta 1535 je imel grad kot zastavni imetnik Janez Leysser ml. (1487–1539) in takrat je Forhtenek postal glavni grad protestantske rodovine Leysser na slovenskem Štajerskem. Po njegovi smrti je imela grad leta 1542 kot zastavno posest njegova vdova Beatrika pl. Teuffenbach. Po njeni smrti je kot zastavna posest pripadel njenemu svaku Maksimilijanu pl. Leysserju (1489–1555), ki se je kot cesarski vojskovodja bojeval proti Turkom in je umrl na gradu v Wildonu na avstrijskem Štajerskem, kjer je kot oskrbnik prezidal glavno grajsko poslopje in kjer je na zunanji steni župnijske cerkve ohranjen veliki renesančni figuralni epitaf njegove družine. Za njim sta Forhtenek leta 1560 dobila v zastavo njegova mladoletna sinova Ferdinand (okoli 1549–1611) in Viljem (okoli 1550–1616) pl. Leysserja. Še več let nista dosegla polnoletnosti in zato je gospodstvo še leta 1566 upravljal Wolf Hurnuss. Leta 1575 je nadvojvoda Karel Ferdinandu in Viljemu pl. Leysserjema potrdil zastavno imetništvo deželno knežjega gradu in gospodstva Forhtenek. Del zakupnega denarja v višini 1.000 florintov so takrat namenili za obnovo gradu. Ferdinand pl. Leysser je na gradu gospodaril še leta 1603. Po njegovi smrti leta 1611 ga je kot dedič v vlogi zastavnega imetnika Forhteneka nasledil njegov brat Viljem, sicer gospodar na gradu Valdek in v novem renesančnem dvorcu Legen pri Slovenj Gradcu, ki ga je zgradil v poznem 16. stoletju, ter praded znamenitega kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda pl. Valvasorja (1641–1693). Po njegovi smrti je deželni knez leta 1620 majhno gospodstvo Forhtenek z malo podložniki prodal Žigi Juriju pl. Neuhausu (Dobrnskemu). Zatem so grad Forhtenek leta 1635 zavzeli in oplenili uporni kmetje. Leta 1640 je bil lastnik gradu David pl. (od leta 1643 baron) Neuhaus

⁷⁶ Krones, *Die Freien*, 2, poglavja XXXV, XXXVIII, XL, str. 132–133, 139–143, 145–147; *Kronika grofov celjskih*, str. 49–51, 54–56, 58, 144; Stopar, *Razvoj*, str. 19; Kosi, *Grajska politika*, str. 487; Fugger Germađnik, *Groffe*, str. 116–120.

⁷⁷ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 449; Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 39–40; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 204; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 96; Kos, *Vitez*, str. 378; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 98, 115; Kosi, *Grajska politika*, str. 487; Naschenweng, *Der landständische*, I, str. 313; II, str. 706.

Razvaljeni grad Forhtenek z jugozahodne strani na risbi Lavrencija Vošnjaka v šoštanjski župnijski kroniki iz leta 1872, str. 337 (Hribernik, Mesto Šoštanj, str. 37).

(Dobrnski) († po 1645), ki pa ni živel na območju Šaleške doline. Leta 1657 je Forhtenek od Kristofa Andreja barona Neuhausa (Dobrnskega) kupil Karel Kristof Waidmannsdorf († 1671). Grad je bil takrat že razvalina, ki je imela nato do konca 18. stoletja še vrsto raznih lastnikov, ki pa niso vplivali na grajski stavbni razvoj, ampak so imeli zgolj vlogo imetnikov grajskega zemljiškega gospodstva. Leta 1802 je forhteneško gospodstvo prešlo v last Jožefa Franca Bayerja, ki ga je združil z gospodstvom Šoštanj.⁷⁸

Forhteneško zemljiško gospodstvo so zelo prizadeli osmanski vpadi v zadnji tretjini 15. stoletja. Iz urbarja, nastalega okoli leta 1498, je razvidno, da je

bilo v tistem obdobju od 45 kmetij, ki so pripadale gospodstvu, kar 17 opuščeni.⁷⁹ A za nastajanje pustot niso bili krivi samo osmanski vpadi; ker je bilo tekom 16. stoletja praznih vse več domačij, je mogoče priti do spoznanja, da je najbrž že pred začetkom osmanskih vpadov prišlo do umikanja kmetov iz odročnih hribovitih višinskih predelov na nižje ležeča in za obdelovanje ugodnejša območja.⁸⁰ Skoraj vsa posest gradu Forhtenek je bila na hribovitih območjih Raven in Plešivca in to je zapečatilo njegovo usodo. Njegova opustitev v 17. stoletju je bila torej razumljiva posledica dogajanja v 15. in 16. stoletju.

V 16. stoletju, ko je grad zaradi potencialne nevarnosti osmanskih napadov še ohranil svoj obrambni pomen, je bil dovolj dostojna plemiška rezidenca. Po urbarju iz leta 1524 so imeli takrat v gradu pet ročnih topov – *hagkhenpuxen* – ter nekaj smodnika in krogel.⁸¹ V gradu pa je bila tudi še takrat grajska kapela.⁸² Vizitacijski zapisnik iz leta 1545 navaja, da

⁷⁸ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 449–454; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 206; prim. Schmutz, *Historisch*, str. 386–387; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 210; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, III, str. 1445; Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 37–42, 130; Hudales, *Le vkup*, str. 67–68; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 24; Jakič, *Vsi slovenski*, str. 103; Dolničar, *Zgodovina*, str. 235, op. 126; Ravnikar, *Čas prehoda*, str. 212; Ravnikar, *Po poteh reformacije*, str. 26–27; Ravnikar, *Reformacija*, str. 238–249; Ravnikar, *Razvoj*, str. 266; prim. Časar, *Beschreibung*, str. 484; Gadolla, *Prispevki*, str. 158–159; Zimmermann, *Gradovi*, str. 234; Poles, *Pod zidovi*, str. 6–7. Za Mindorferje: Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 673. Za Leysserje: Golec, *Valvasor*, str. 140–146; Naschenweng, *Der landständische*, II, str. 611–612.

⁷⁹ Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 196, 198; Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja*, str. 127; prim. Ravnikar, *Prispevek*, str. 56.

⁸⁰ Prim. Ravnikar, *Vzhodna polovica*, str. 196, 198.

⁸¹ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 445; prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 37; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 24; Ravnikar, *Prispevek*, str. 56.

⁸² Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 444, 454.

Razvaljeni grad Forhtenek z jugozahodne strani (foto: Igor Sapač, 2016).

je bila kapela posvečena sv. Lenartu.⁸³ Po letu 1528 je zaradi protestantizma opustela in so v njej opustili obredje. Leta 1617, ko je bil v kopališču Topolšica, jo je že povsem zapuščeno obiskal ljubljanski škof Tomaž Hren in s pismom opozoril tedanjo imetnico zakupnega gospostva – najverjetneje vdovo Ferdinanda Leysserja –, da je treba prastaro kapelo sv. Primoža in Felicijana in Lenarta, v kateri dolgo ni bilo katoliškega bogoslužja, obnoviti.⁸⁴

Zgolj ugibati je mogoče, ali je do obnove takrat tudi zares prišlo. Zastareli neudobni manjši srednjeveški grad na odročni in težko pristopni višinski legi je bil v prvi tretjini 17. stoletja gotovo že v dokaj slabem stanju. Vse kaže, da so njegovi imetniki svoje podložnike, ki jih je bilo vse manj, v tistem obdobju vse bolj izkoriščali. Zato ne preseneča, da so med kmečkim uporom leta 1635 – 7. maja – puntarji poleg dvorca Gorica pri Šaleku, gradu ali dvorca Limbar v Pesjem ter gradov Švarcenštajn, Soteska (Helfenberg), Turn pri Velenju in Pakenštajn napadli, zavzeli ter opleni tudi Forhtenek.⁸⁵ Starejša literatura navaja, da so uporni kmetje Forhtenek takrat razdejali oziroma uničili in da nato ni bil več obnovljen ter se je spremenil v popolno razvalino.⁸⁶

A iz avtentičnih dokumentov ni mogoče razbrati, da je bil grad takrat prizadet tudi v svoji grajeni substanci.⁸⁷ Na to je mogoče hipotetično pomisliti samo na podlagi podatkov, da so uporni kmetje med 23. aprilom in 14. majem 1635 požgali oziroma deloma ali v celoti razdejali dvore, dvorce in gradove Prebold, Šešče, Vrbovec, Velika Breza pri Laškem, Jelše pri Šmarju, Korpule, Žusem, Pogled, Limbar pri Velenju, Frajštajn pri Spodnji Polskavi, Zgornja Polskava in klet oziroma kaščo gradu Zbelovo pri Poljčanah.⁸⁸ A po drugi strani se je v avtentičnem ljudskem izročilu iz časa pred 20. stoletjem ohranil podatek, da je grad Forhtenek zaradi udara strele do tal pogorel in da je nato ostal zapuščen.⁸⁹ Vsekakor je bil okoli leta 1680 že povsem razvaljen, saj ga v takšni obliki kažeta obe Vischerjevi upodobitvi.⁹⁰ Na podlagi vseh razpoložljivih podatkov se zdi najbolj verjetna domneva, da je bil grad v dokaj slabem stanju že v prvi tretjini 17. stoletja in da je plenjenje upornih kmetov leta 1635 to stanje še poslabšalo, konec gradu pa je prinesel požar zaradi udara strele med letoma 1635 in 1678. Po požaru, ki z avtentičnimi pisnimi

ti, str. 17; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 24; Poles, *Sakralna dediščina*, str. 468.

⁸⁷ Prim. Koropec, *Mi smo tu*, str. 142–143, 176, 179, 180.

⁸⁸ Koropec, *Mi smo tu*, str. 131, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 176, 183.

⁸⁹ Poles, *Pod zidovi*, str. 6 (po zapisu Lavrencija Vošnjaka v rokopisni kroniki šoštanske župnije sv. Mihaela iz leta 1872); prim. Orožen, *Gradovi*, str. 117; Orožen, *O gradovih*, str. 24; Zaradi požara so v drugi polovici 18. stoletja opustili tudi sosednji grad Vodriž (prim. Jerina, *Grad Vodriž*, str. 6, 38).

⁹⁰ Stopar, *Grajski objekti*, str. 17; Vischer, *Topographia*, 1971, sl. 19; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 18. Prim. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 441; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 24.

⁸³ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 454; prim. Poles, *Stopet-krat*, str. 36.

⁸⁴ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 455; prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 86. Kapela je bila gotovo v sami grajski stavbi in ne morda v njeni bližini, tako kakor npr. grajska kapela v Šoštanju (prim. Poles, *Sakralna dediščina*, str. 100).

⁸⁵ Koropec, *Mi smo tu*, str. 142–143, 176, 179, 180; prim. Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 297–298; Ravnikar, *Čas prehoda*, str. 219.

⁸⁶ Prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 37; Sore, *Velenjska*, str. 106; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 433; Stopar, *Grajski objek-*

*Pogled z lokacije gradu Forhtenek proti velenjskemu gradu in lokaciji nekdanjega gradu Limbar
(foto: Igor Sapač, 2016).*

zgodovinskimi viri sicer ni dokumentiran, ga zaradi zastarelosti, odročnosti in slabega gospodarskega stanja zemljiškega gospodarstva niso obnovili, marveč so ga v njegovi upravni vlogi nadomestili z manjšo neutrujeno preprosto stavbo na drugi lokaciji, morda na območju bližnjega zaselka Pristava, kjer je stala grajska pristava.⁹¹

Zvon iz kapele opuščene gradu so menda prenesli v bližnjo cerkev sv. Duha v Ravnah, ki je na starejši osnovi nastala v drugi polovici 16. stoletja ali v zgodnjem 17. stoletju.⁹² Razvaljeno grajsko zidovje so okoliški prebivalci dolgo uporabljali kot priročen kamnolom in kamen odvažali ter ga ponovno uporabljali za svoje gradnje, zlasti na območju Pristave.⁹³ Grajski ostanki kažejo, da so podrli zlasti tisto grajsko zidovje, ki je bilo najlažje dostopno oziroma da so odpeljali material tistih zidov, ki so se sami podrli zaradi napredujočega propada ali drsenja terena. Kljub temu razvaline niso povsem izginile. Leta 1753 so na sicer fiktivni kolorirani upodobitvi slikarja Geyerja iz baročne zbirke Bernharda Paula Molla upodobljene še kot zelo obsežne.⁹⁴ Na avstrijskem

vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je Forhtenek označen kot razvaljeni grad nad domačijo in opremljen s poimenovanjem *Rudera Fermek* – razvalina Forhtenek. Spremno besedilo k tistemu zemljevidu navaja, da je pot do starega gradu Forhtenek – *altes Schloss Fermek* – prav strma.⁹⁵ V mapi franciscejskega katastra iz leta 1825 je razvaljeni grad označen z imenom *Ruine Forchtenegg*, pod njim pa je bila domačija *Uratar* (Vratar), ki sta jo južno od grajske razvaline tvorili dve leseni poslopiji, medtem ko poznejšega skednja, ki so ga zahodno od razvaljenega gradu zgradili pred letom 1875, takrat še ni bilo. Takrat so bili v razvalinah ohranjeni severozahodno obzidje, jugozahodno obzidje, ostanek glavnega stolpa in južna stranica obzidja. Nekdanji vzhodna in severovzhodna stranica obzidja v katastrski mapi nista označeni in mogoče je sklepati, da sta bili že takrat do tal podrli.⁹⁶ Pozneje se obseg razvaljenih ostankov gradu ni bistveno zmanjšal. To je mogoče sklepati tudi na podlagi risarske upodobitve razvaline, ki jo je za rokopisno kroniko šoštanjске župnije svetega Mihaela oziroma za šmihelsko farno kroniko leta 1872 v sklopu upodobitev drugih cerkva in grajskih stavb ter razvalin ustvaril šoštanski kaplan Lavrencij (Lavren-

⁹¹ Za nekdanjo grajsko pristavo prim. Poles, *Pod zidovi*, str. 6. Napačna je domneva, da je pravni naslednik gradu Forhtenek bližnji dvorec Ravne, ki je imel vseskozi druge lastnike (prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 75–78).

⁹² Orožen, *Gradovi*, str. 118; Orožen, *O gradovih*, str. 25. Zvon ni več ohranjen (Poles, *Sakralna dediščina*, str. 468–473).

⁹³ Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 37; Poles, *Pod zidovi*, str. 6 (po navedbi Lavrencija Vošnjaka v rokopisni kroniki šoštanske župnije sv. Mihaela iz leta 1872); prim. Jakič, *Vsi slovenski*, str. 103.

⁹⁴ Forhtenek je na tisti upodobitvi kot razvaljena razsežna celota v bližini dvorca Ravne upodobljen z oznako stari grad. Upodobitvi obeh grajskih stavb sta povsem fiktivni in opremljeni z risbami treh izmišljenih antičnih napisnih kamnov ter kažeta, da avtor – Geyer – velike večine upodobljenih grajskih stavb iz tiste serije ni obiskal na terenu in da jih je

upodobil v namišljeni baročni obliki. Upodobitev z naslovom *Plan deren Antiquen zu Gutenbichel, in der Grafschaft Cileia denen Graf Landthieri geberich* (<https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/038/708/2619267097/>) se je ohranila v obsežni zbirki zemljevidov in grafičnih upodobitev, ki obsega približno 12.000 enot in ki jo je na Dunaju zbral nemški diplomat na cesarskem dvoru na Dunaju Bernhard Paul Moll (1697–1780). Zbirka je sedaj shranjena v Moravski deželni knjižnici v Brnu; nekdanja signatura: Moll-0090.900,AA.TXVII,22G, sedanja signatura: Moll-0001.366 (<https://mapy.mzk.cz/en/o-sbirce/bernard-pavel-moll/>). Za posredovani podatek se zahvaljujem kolegu arhitektu Roku Polesu.

⁹⁵ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 5, sekcija 163, str. 57.
⁹⁶ SI AS 177/C/F/C362/g/A04, Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Ravne), 1825. Prim. Poles, *Pod zidovi*, str. 6–7.

Pogled z lokacije gradu Forhtenek proti Šoštanju z razvalino srednjeveškega šoštanjkega gradu (foto: Igor Sapač, 2016).

tius) Vošnjak (1830–1896),⁹⁷ ter na podlagi dveh fotografij iz okoli leta 1930 in iz leta 1966.⁹⁸ Leta 2006 so ostaline gradu z odlokom občine Šoštanj razglasili za kulturni spomenik lokalnega pomena.⁹⁹

Arhitekturna zasnova gradu Forhtenek in njena sporočilnost

Grad Forhtenek je bil – tako kakor sosednji Žamberk – med tistimi gradovi na območju sedanje Slovenije, ki so nastali na lokacijah z najvišjimi nadmorskimi višinami.¹⁰⁰ Morda je prav zaradi njegove

takratne odmaknjene, samotne in nekoliko skrivnostne lege postal nanj že zgodaj pozoren eden prvih strokovnih raziskovalcev evropske grajske dediščine Otto Piper (1841–1921), ki ga je že leta 1895 prvič naštel med pomembnejšimi nemškimi gradovi v kataložnem delu svoje knjige *Burgenkunde*.¹⁰¹ Kljub omembi v tej znameniti knjigi pa Forhtenek nikoli pozneje ni bil deležen ustrezne pozornosti raziskovalcev starodavnih stavb.¹⁰²

⁹⁷ Vošnjak, Laurentius: *Liber Memorabilum parochiae s. Michaelis prope Schönstein*, 1872. Objava v: Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 37; Poles, *Pod zidovi*, str. 6. Kopijo hrani Muzej Velenje. Vošnjakova Kronika je bila ena od osnov za monografijo *Zgodovina Šoštanja* Franca Hribnika (prim. Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 11).

⁹⁸ Objava v: Vrečer, *Savinjska dolina*, str. 200; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 25.

⁹⁹ Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov v Občini Šoštanj, *Uradni list Občine Šoštanj*, št. 3/2006. Uradno ime kulturnega spomenika: Ravne pri Šoštanju – Razvaline gradu Forhtenek. Evidenčna številka v registru nepremične kulturne dediščine: 4334. <http://rkd.situla.org/>.

¹⁰⁰ Najvišje ležeči grad na ozemlju Republike Slovenije je Fridrihtajin nad Kočevjem, ki so ga postavili na nadmorski višini 965 m. Do višine 600 m mu nato sledijo: Irštajn blizu Mislinje 848 m, Kebeľ na Pohorju 813 m, Karstberk v Brkinih 799 m, Ortnek blizu Ribnice na Dolenjskem 765 m, Kozji Rep oziroma Stari grad blizu Areha na Pohorju 734 m, Hošperk na Notranjskem – Stari grad 703 m, Tinje na Pohorju okoli

700 m, Lož na Notranjskem 698 m, Lindek pri Frankolovem 695 m, Žamberk pri Šoštanju 679 m, Novi grad nad Podgradom v Brkinih 674 m, Čušperk na Dolenjskem 669 m, Forhtenek pri Šoštanju 658 m, Šteberk pri Ložu 650 m, Svibno blizu Radeč 642 m, Kamen pri Begunjah 640 m, Ojstrica pri Vranskem 636 m, Planina pri Sevnici 625 m, Vodriž blizu Mislinje 605 m, Gromberk na Pohorju 602 m in Valdek blizu Mislinje 601 m.

¹⁰¹ Piper, *Burgenkunde* (1895), str. 698; Piper, *Burgenkunde* (1912), str. 681. Otto Piper si odročnih ostankov gradu sam ni ogledal, marveč se je oprl na podatke iz Janischevega Leksikona Štajerske (prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, I, str. 209–210). Za življenje Otta Pipra in njegovo kastelološko delo v Sloveniji prim. Sapač, Otto Piper.

¹⁰² Leta 1966 je ostaline gradu obiskal kastelolog in konservator Ivan Stopar, a jih nato v okviru monografske predstavitve srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem ni analiziral in predstavil (Stopar, *Razvoj*). Pozneje je v topografskem pregledu grajskih stavb na slovenskem Štajerskem oziroma v vzhodni Sloveniji objavil samo sumarno predstavitve stavbnih značilnosti Forhteneka (Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 105–106; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 24–25).

Pogled z zahodne strani na ostanek glavnega stolpa – bergfrida – gradu Forhtenek (foto: Igor Sapač, 2016).

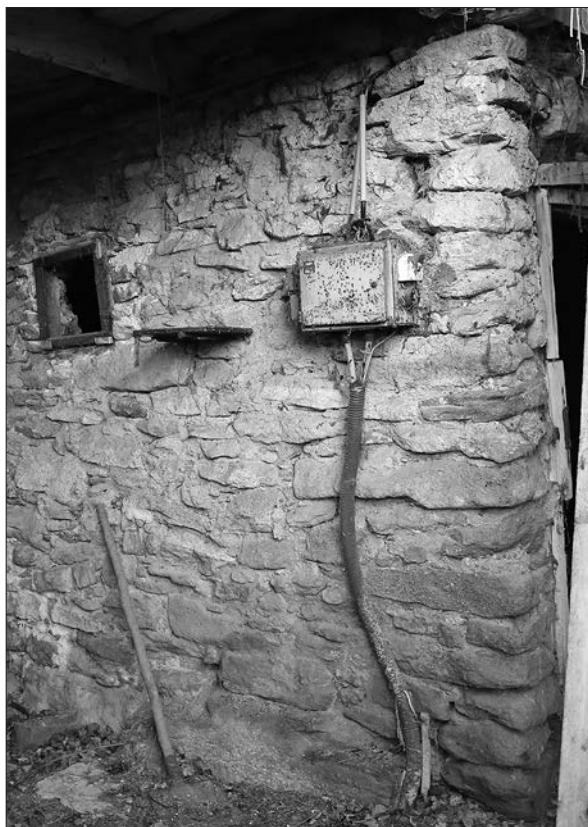
Ostanki gradu na deloma skalnati strmi vzpetini nad dolino potoka Velunja stojijo na območju, ki je v zadnjem stoletju skoraj povsem opustelo. Z grajske lokacije se odpira širok pogled na južno stran Saleške doline; sega od velenjskega gradu preko območja nekdanjega gradu Limbar nad sedanjo podružnično cerkvijo sv. Jakoba Starejšega do Šoštanja z razvaljenim srednjeveškim gradom na vzpetini nad naselbino. To kaže, da so grajsko lokacijo zelo skrbno in premišljeno izbrali. Tik pod nekdanjim gradom je bila na južnem pobočju grajske vzpetine še pred tremi desetletji naseljena domačija Vratar oziroma Pri Vratlju.¹⁰³ V bližini domačije so bili severozahodno od

gradu še v prvi polovici 20. stoletja razpoznavni sledovi nekdanjega manjšega grajskega ribnika.¹⁰⁴ Konfiguracija terena kaže, da je domačija nastala na lokaciji nekdanjega predgradja.¹⁰⁵ Zdi se, da sta bili ob severni in južni strani glavne stavbe domačije speljani poti do vhoda v grajski kompleks. Poti sta sedaj zelo zaraščeni, a vsaj deloma še razpoznavni. Na severni strani severne poti je do 10 m visoka konglomeratna skalna stena, vrh katere so ostanki glavnega grajskega stolpa – bergfrida. Jugovzhodno od lokacije stolpa je na vznožje skalne stene prislonjen razvaljen ostanek manjše stolpičaste pravokotne grajske gradnje; široka je 4 m in do 2,5 m sega iz skalne stene navzven. Na zadnji strani je naslonjena na skalno steno. Njeni trije zidovi dosega do debelino 1 m. Na sprednji oziroma južni strani, ki je navzgor postavljena malce poševno, dosega višino nekaj metrov in ima ohranjeni dve 20 cm široki in do 40 cm visoki pravokotni odprtini oziroma lini. Lokacija, razmeroma majhna talna ploskev, razmeroma tanke stene in lini kažejo, da je bila ta gradnja nekoč najverjetneje stranišni prizidek, ki je bil sprva gotovo zelo visok in domnevno povezan s glavnim stolpom. Struktura zidave iz podolžnih ob-

¹⁰³ Prim. Jakič, *Vsi slovenski*, str. 102; Poles, Iz prejšnjega stoletja, str. 45. Podolžna pravokotna podkletena pritlična glavna stavba domačije, ki je sedaj razvaljena, je stala že okoli leta 1681, ko je nastala Vischerjeva upodobitev Forhteneka (Vischer, *Topographia*, 1971, sl. 19; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 18). Iz razvaljenega zidovja je razvidno, da so jo zgradili iz kamena porušeni grajski zidovi. Stavba je vseskozi od druge polovice 17. stoletja do obdobja med letoma 2010 in 2016, ko se je sesula njena dvokapna streha, ohranila prvotno stavbno maso in tlorisno zasnovo. V drugi polovici 20. stoletja so jo sicer zelo prezidali in pri tem zabrisali nekdanjo podobo njenih stavbnih členov. Ob njenih razvalinah na severozahodu stoji gospodarsko poslopje oziroma nekdanji skedenj s kletjo, ki je nastal med letoma 1825 in 1875 s povečanjem starejše gospodarske stavbe. Med letoma 2016 in 2020 se je tudi na tem posloppu sesula dvokapna streha. V spodnji etaži poslopja je ohranjeno kamnito zidovje, ki so ga zgradili s ponovno uporabo grajskega ruševinskega materiala. V jugozahodni vogal je kot spolija vzdignjen del ostenja gotskega portala iz konglomerata z značilno prisekanim robom.

¹⁰⁴ Orožen, *Gradovi*, str. 118; Orožen, O gradovih, str. 24; Hribnik, *Mesto Šoštanj*, str. 37; Poles, Pod zidovi, str. 6 (po navedbi Lavrencija Vošnjaka v rokopisni kroniki šoštanjske župnije sv. Mihaela iz leta 1872).

¹⁰⁵ Domnevno so tam stala pomožna grajska poslopja, v katerih so bili hlevi, kašča, kovačnica ter prostori za hlapce in dekle.

V spodnjem delu zidovja nekdanjega skednja domačije Vratar je kot spolija vzdignjen fragment ostenja gotskega portala z gradu Forhtenek (foto: Igor Sapač, 2016).

Ostane manjše stolpičaste gradnje – domnevno nekdanjega grajskega stranišča – ob skalni steni na južni strani nekdanjega gradu (foto: Igor Sapač, 2016).

klesanih lomljencev je enaka strukturi zidave ostanka glavnega stolpa in obzidja na severozahodni strani gradu, kar kaže, da je ta gradnja najverjetneje sočasna.

Vzhodno od glavne stavbe domačije Vratar se nekdanji grajski dostopni poti združita v eno in pripeljeta do nekdanjega vhodnega poslopja grajskega kompleksa, ki je stalo na skrajnem vzhodnem koncu grajskega kompleksa. Ostanke nekdanjega vhodnega poslopja so pičili in nikjer ne presegajo višine 1 m. Struktura zidave je zabrisana. Vse kaže, da je bilo to poslopje zasnovano na pravokotni ploskvi v izmeri približno $8,8 \times 10,5$ m ter da je imelo do 2 m debelo zidovje. Debelina zidovja kaže, da je bilo poslopje vsaj enonadstropno, morda pa je imelo značaj pravega večnadstropnega vhodnega stolpa. Tlorisna zasnova poslopja je na vzhodni strani, kjer je bil sprva najbrž 4×5 m velik prostor grajske stražarnice,¹⁰⁶

še dobro razpoznavna, na zahodni strani, kjer je bila najverjetneje grajska vhodna veža, pa skoraj povsem zabrisana. Najbrž je bil pred poslopjem, na njegovi južni strani, nekoč obrambni jarek, širok do 8 m, ki pa je sedaj povsem zasut. Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681 tu kaže lesen mostovž čez jarek.¹⁰⁷ Južna stena vhodnega poslopja, ki je na severni strani zamejevala jarek, se je gotovo nadaljevala po pobočju vzpetine strmo navzgor proti zahodu, a je sedaj tam povsem podrt in njen potek je mogoče na terenu samo slutiti.

Za nekdanjim vhodnim poslopjem je nekdanje grajsko notranje dvorišče, ki ima geometrično povsem nepravilno zavito obliko, široko do 9 m, in se dviguje od jugovzhoda proti severozahodu. Konfiguracija terena kaže, da je bilo dvorišče na severovzhodni strani nekoč zamejeno s približno 33 m dolgim obzidjem, ki pa je sedaj do tal podrt in niso vidni več niti njegovi temelji. Na jugozahodni strani je nekdanje dvorišče zamejeno z dokaj strmim pobočjem kope, vrh katere so ostanki glavnega stolpa. Ob vznožju tega pobočja je ohranjen jašek nekdanje grajske vodne cisterne, ki je menda približno 6 m

¹⁰⁶ Po navedbi Lavrencija Vošnjaka v rokopisni kroniki šoštanjске župnije sv. Mihaela iz leta 1872 je mogoče pomisliti, da je bila tam nekoč grajska kapela (Poles, Pod zidovi, str. 6–7). Vendar pa je pritlični prostor ob veži za kapelo premajhen in na neustrejni lokaciji. Morda je bila kapela nekoč v nadstropju vhodnega poslopja, a bolj verjetno se zdi, da je bila v višjem prizidku ob glavnem grajskem stolpu. Vsekakor se navedbo iz farne kronike ne gre nekritično zanesti, ker je nastala več kakor dve stoletji po opustitvi gradu.

¹⁰⁷ Vischer, *Topographia*, 1971, sl. 19; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 18.

Pogled iz nekdanjega notranjega grajskega dvorišča proti nekdanjemu grajskemu vhodnemu poslopju. Na desni strani je lokacija grajske cisterne (foto: Igor Sapač, 2016).

globok in v prerezu podoben prisekanemu stožcu, ki se širi od zgoraj navzdol.¹⁰⁸

Na severozahodni strani nekdanjega notranjega dvorišča so ostanki masivnega dvoriščnega obzidja, ki je na tisti strani potekalo z dvema tlorisnima vogalnima četrtrkožnima zavojema. Tlorisni potek je prilagojen naravni konfiguraciji zemljišča in skalni steni na jugozahodni strani. Od severa proti jugu se obzidje dviguje navzgor po pobočju in vse kaže, da je ob njem navzgor po vzpetini potekala pot med notranjim grajskim dvoriščem in glavnim stolpom. Obzidje je na jugozahodni strani debelo 2 m, na severozahodni do 2,5 m, na severni strani pa 1,2 m. Masivni severozahodni del učinkuje kakor grajski izpostavljeni ščitni zid in kaže, da ni mogel nastati prav dosti pred 14. stoletjem, ko so zaradi vse bolj učinkovitih oblegovalnih naprav začeli graditi debelejšje grajske izpostavljene zidove. Na tistem delu obzidja je v dolžini 3,2 m novejša nasilna predrtina, skozi katero je speljana novejša sprehajalna oziroma planinska pot do najvišjega dela grajske vzpetine. Ostanki

obzidja so na zunanji strani visoki do 4 m, na notranji pa do 2 m. Zidovje je zgrajeno iz obklesanih podolžnih konglomeratnih lomljencev, ki so položeni v širše izravnane plasti, kar kaže, da gotovo ni nastalo pred drugo polovico 13. stoletja. Zunanji plašč obzidja je že zelo poškodovan, a je struktura tudi tam dovolj dobro razpoznavna. Na jugovzhodnem koncu je obzidje z vezanim stikom spojeno z zidovjem glavnega stolpa in to dokazuje, da sta obzidje in stolp nastala sočasno.

Nekdanji glavni grajski stolp – bergfrid – je zasnovan na kvadratni talni ploskvi v izmeri približno 10 × 10 m in ima 2,5 m debelo zidovje, ki je ohranjeno do višine 6 m ter predstavlja najbolj dominantni del grajskega kompleksa. Ostanki stolpa so na naravnem pomolu vrh prepadne konglomeratne skalne stene in samo na severovzhodni strani ni skalovja, marveč strmo proti nekdanjemu notranjemu grajskemu dvorišču spuščajoči se teren. Zahodni vogal stolpa je spodaj oprt na visok zidani podzidek, s katerim so dopolnili naravno skalno podlago. Ta podzidek je morda mlajši od zidovja stolpa, saj se struktura njegove zidave razlikuje od strukture zidave ostenja stolpa. Od stolpa sta ostala v spodnjem delu zlasti severozahodna in jugozahodna stranica. Severni in južni vogal sta podrti. Zahodni vogal je ohranjen samo v nekdanji notranjščini stolpa in iz njega izhaja ostank nek notranjega zidnega plašča jugovzhodne stranice

¹⁰⁸ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 37; Poles, *Iz prejšnjega stoletja*, str. 45; prim. Gadolla, *Prispevki*, str. 159, 163. Navedba Lavrencija Vošnjaka v rokopisni kroniki šoštanske župnije sv. Mihaela iz leta 1872, da je bil tam sprva vodnjak z vodnim izvirom, ki so ga po opustitvi gradu deloma zasuli in spremenili v cisterno, se ne zdi smiselna (prim. Poles, *Pod zidovi*, str. 6–7).

Pogleda z nekdanjega notranjega grajskega dvorišča proti kopi z lokacijo glavnega grajskega stolpa (foto: Igor Sapač, 2016).

Pogleda na zunanjo stran (levo) in notranjo stran (desno) nekdanjega masivnega obodnega obrambnega obzidja na zahodni strani kompleksa gradu Forhtenek (foto: Igor Sapač, 2016).

stolpa. Zidovje stolpa je – enako kakor drugo zidovje v grajskem kompleksu – iz konglomerata. Vogali so sestavljeni v šivani obliki iz skoraj povsem pravilnih kamnitih kvadrov. Drugo zidovje je iz grobo obklesanih podolžnih kamnov, položenih v širše izravnane vodoravne plasti z značilnostmi t. i. kompartmentne gradnje iz obdobja po sredini 13. stoletja.¹⁰⁹ Sredica zidovja je vlita kot polnilo iz kamnitega drobirja in apnene malte. To je dobro vidno zlasti ob odlomljenih vogalih stolpa in v nekdanji notranjščini, kjer je nekdanji zidni plašč v glavnem odluščen. Nekdanje pritličje stolpa je v glavnem zasuto.

V oddaljenosti približno 6 m severovzhodno od nekdanje severovzhodne stranice stolpa je na strmem pobočju med stolpom in nekdanjim notranjim grajskim dvoriščem razpoznaven do 1 m visoki in 3,5 m dolgi ostanek nekega zidu, ki je potekal vzporedno s severovzhodno stranico stolpa. Ostanek je z notranje strani zasut in njegova debelina ni razvidna. Po konfiguraciji terena je mogoče sklepati, da je bil tu vhod v glavni stolp.

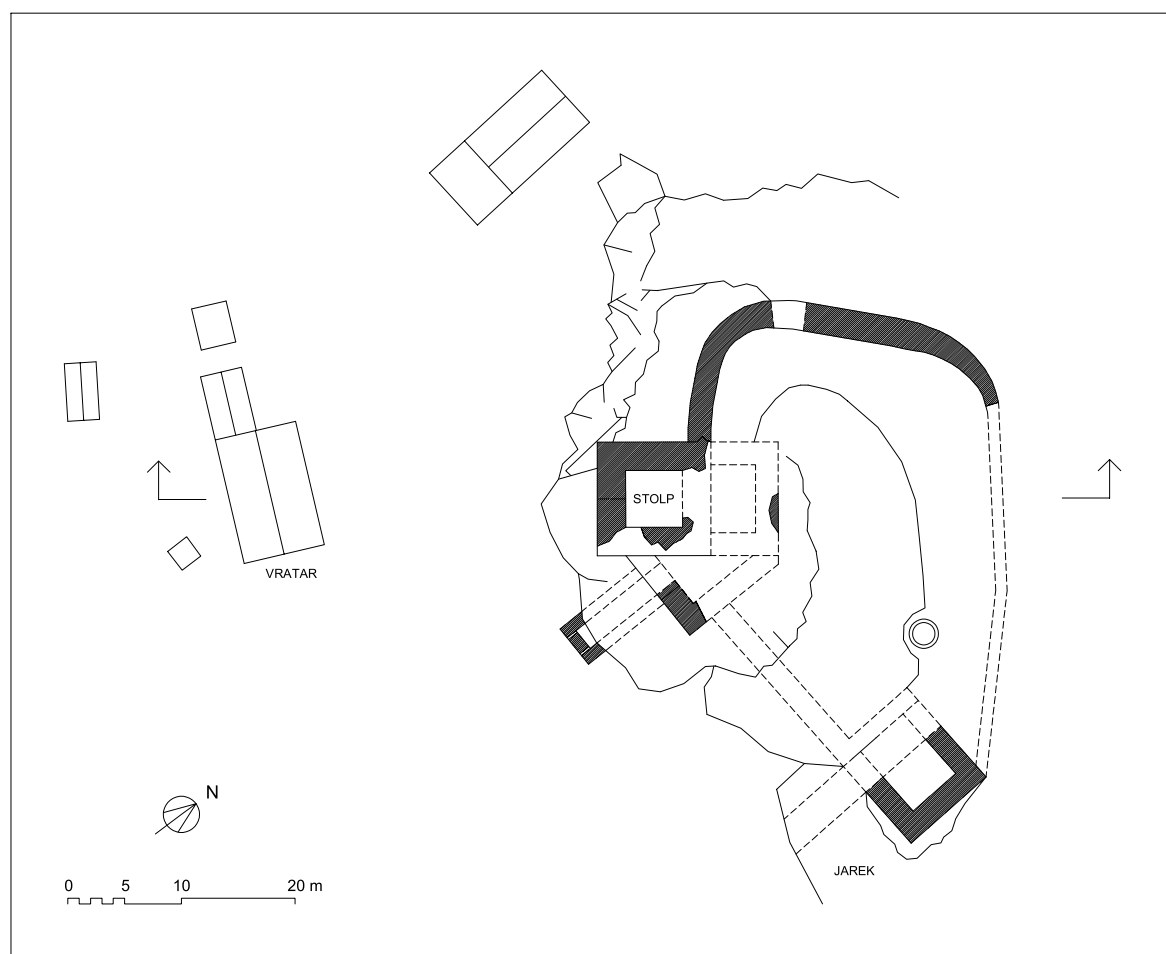
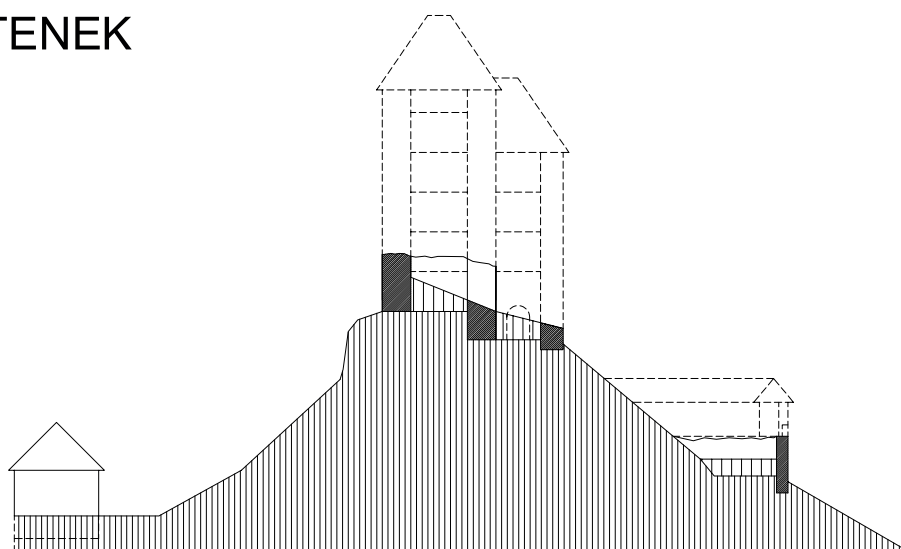
Ostanek nekega zidu, debelega 2 m ali več, je razpoznaven tudi na vzhodni strani glavnega stolpa. Zdi se, da je tisti zid zapiral trikotni prostor pred vzhodnim vogalom stolpa in da je bila nanj naslonjena stolpičasta pravokotna gradnja – domnevno straniščni prizidek – na južni strani skalne stene.

Kljub fragmentarnosti nekdanje grajske zasnove je – tudi z upoštevanjem splošnih zakonitosti srednjeveške grajske arhitekture v širšem prostoru – mogoče opredeliti njene glavne značilnosti iz časa njenega nastanka. Po konfiguraciji terena in strukturi zidave ohranjenih posameznih grajskih delov je mogoče sklepati, da je opisani grajski kompleks nastal po enotnem konceptu in v eni stavbni fazi. Gradnja pa je najbrž potekala v etapah.

Gotovo so na najvišjem delu vzpetine najprej zgradili glavni grajski stolp in nanj navezano močno severozahodno obzidje. Debelina zidovja stolpa kaže, da je bil gotovo večnadstropen. To je mogoče sklepati tudi upoštevaje ustrezne analogije in po shematski upodobitvi Forhteneka na Vischerjevem zemljevidu Štajerske iz leta 1678, ki kot glavno dominantno gradu kaže mogočni visoki stolp, ki takrat ni imel več strehe, a je kljub temu bistveno – vsaj za dve nadstropji –

¹⁰⁹ Prim. Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 105–106; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 24–25.

FORHTENEK

Prerez proti severozahodu (zgoraj) in tloris (spodaj) gradu Forhtenek s šrafrano označenim ohranjenim zidovjem, črtkano označenimi porušenimi deli in shematsko označenimi novejšimi poslopji domačije Vratar (risal: Igor Sapač, 2016).

Primerjava strukture konglomeratne zidave glavnega stolpa na gradu Forhtenek (levo), najverjetneje iz okoli leta 1300, in zgornjega bivalnega poslopja v kompleksu gradu Vodriž (desno), najverjetneje iz prve tretjine 14. stoletja (foto: Igor Sapač, 2016 in 2021).

presegal višino obzidja.¹¹⁰ Ta upodobitev je v odnosu do prikaza osnovne stavbne mase nazornejša od Vischerjeve upodobitve v *Topografiji vojvodine Štajerske* iz leta 1681, kjer je glavni stolp samo nakazan kot najvišji del povsem razvaljenega grajskega kompleksa.¹¹¹ Podobno visoke gradnje z značilno kompartmentno zidavo in skrbno oblikovanimi ogelnimi kamni so v drugi polovici 13. stoletja in prvi tretjini 14. stoletja nastale na sosednjih gradovih Šalek in Vodriž. Strukturno zidave je mogoče dobro primer-

jati tudi s strukturo zidave vhodnih stolpov grajskih jeder na gradovih Negova v Slovenskih goricah in Deutschlandsberg na avstrijskem Štajerskem, ki sta oba nastala v 14. stoletju.¹¹² Po postavitvi na izpostavljen skalnato kopo je mogoče forhteneški stolp primerjati z nekdanjim glavnim stolpom gradu Ojstrica blizu Vranskega, ki je nastal v poznem 12. stoletju ali v prvi polovici 13. stoletja.¹¹³ Talna zasnova in lokacijska umestitev forhteneškega stolpa na rob skalne stene sta odlično primerljivi z glavnim stolpom gradu Hartneidstein pri Volšperku/Wolfsbergu na avstrijskem Koroškem, ki je nastal okoli leta 1300.¹¹⁴ Smiselna je tudi primerjava z glavnim stolpom gradu Seissenstein blizu Schladminga na avstrijskem Štajerskem, ki je nastal v poznem 13. stoletju, a je sedaj ohranjen samo še do višine 6 m.¹¹⁵ V bližini Forhteneka je podoben stolp v prvi polovici 14. stoletja – najverjetneje med letoma 1326 in 1345 – nastal v

¹¹⁰ Vischer, Georg Matthäus, Trost, Andreas: *Styriae Ducatus Fertilissimi Nova Geographica Descriptio*, 1678. Objava v: Stopar, *Grajski objekti*, str. 17; Poles, *Pod zidovi*, str. 6. Upodobljeni trije manjši obzidni stolpiči s koničastimi strehami so gotovo plod risarjeve domišljije ter so najbrž nastali kot napačna interpretacija vhodnega poslopja in prizidkov ob glavnem stolpu. Upodobljenih streh nikakor ni mogoče jemati kot dokaz, da je bil takrat del grajskih poslopij še pokrit.

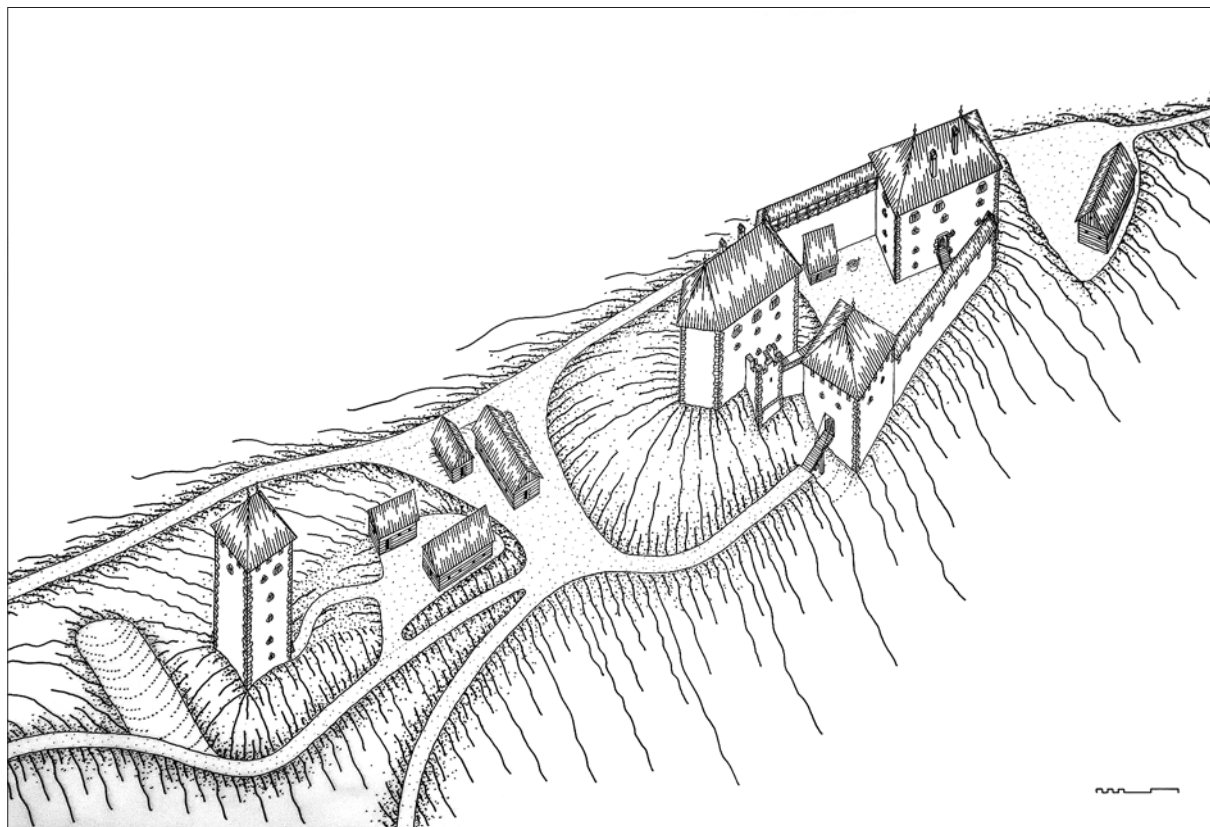
¹¹¹ Vischer, *Topographia*, 1971, sl. 19; Vischer, *Topographia*, 2006, sl. 18. Na tej Vischerjevi upodobitvi je ostanek glavnega stolpa upodobljen na levi strani razvaljenega gradu, na sredini je najbrž upodobljen prizidek s trikotnim prostorom pred vzhodnim vogalom stolpa, na desni strani pa je enonadstropno grajsko vhodno poslopje z lesenim mostovžem preko obrambnega jarka. Pod razvaljenim gradom je upodobljena poznejša domačija Vratar s pritlično podolžno 2 × 4-osno bivalno stavbo in dvema stranskima poslopjema s čopastima strehami. Pot do gradu je bila speljana mimo domačije, kar potrjuje domnevo, da je domačija nastala na območju nekdanjega predgradja.

¹¹² Stopar, *Razvoj*, str. 107–110; Murgg, *Burgruinen*, str. 30–33.

¹¹³ Sapač, *Grad in dvorec Ojstrica*, str. 300–306.

¹¹⁴ Wiessner in Seebach, *Burgen*, 1977, str. 151–153. Stolp je zasnovan na kvadratni talni ploskvi v izmeri 10,5 × 10,5 m in ima v spodnji etaži 2,2 m debelo zidovje. Nad visokim pritličjem ima še dve nadstropji in podstrešno obrambno poletažo s cinami.

¹¹⁵ Murgg, *Burgruinen*, str. 106–107.

Grad Vodriž okoli leta 1338. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2021).

kompleksu gradu Rudenek blizu Rečice ob Savinji.¹¹⁶ Zdi se, da je bil takšen tudi samostojni izpostavljeni stolp oziroma t. i. Henrikov zunanji stolp v kompleksu gradu Vodriž, od katerega sedaj sicer ni več nobenih sledi.¹¹⁷ Grad Vodriž je najverjetneje nastal

v prvi tretjini 14. stoletja oziroma malo pred letom 1338 in morda so ga zgradili kot oglejsko protiutež k malce starejšemu in precej manjšemu šentpavelskemu oziroma vovbrškemu Forhteneku.¹¹⁸ Enako kot Forhtenek so ga v celoti zgradili iz konglomerata in tudi zato sta njuni zidavi zelo primerljivi.

Vse kaže, da na Forhteneku, drugače kakor na sosednjem Vodrižu, poleg stolpa ni bilo samostojne bivalne stavbe in da je stolp združeval obrambno in bivalno funkcijo. Zato je najbrž obsegal več nadstropij. Najbolj utemeljena se zdi domneva, da je imel nad pritličjem še štiri nadstropja in obrambno podstrešno poletažo s cinami na vrhu, čeprav ni mogoče izključiti možnosti, da je imel nad pritličjem samo tri ali celo samo dve nadstropji.¹¹⁹ Na vrhu ga je gotovo

¹¹⁶ Za zgodovino gradu: Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 83–85; Kos, *Vitez*, str. 366–367; Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 291. Vse kaže, da je stolp na Rudeneku, ki ima kvadratno talno ploskev v izmeri približno 10 × 10 m in približno 2,3 m debelo zidovje, sprva nastal kot samostojni izpostavljeni stolp, grajsko jedro pa so postavili na sosednji vzpetini, ki je približno 200 m oddaljena proti jugozahodu.

¹¹⁷ Grad Vodriž je najverjetneje nastal v prvi tretjini 14. stoletja oziroma malo pred letom 1338, ko je nastala znamenita delilna listina (prim. Kos, *Vitez*, str. 393–394; Ravnikar, *Razvoj*, str. 264). To prepričljivo kažejo tudi gotske oblike kamnitih okvirjev lin in okenskih odprtín ter portalov zgornje oziroma zahodne bivalne stavbe. Za malce starejšo datacijo – okoli leta 1300 oziroma v drugi polovici 13. stoletja –, ki ne upošteva pisnih zgodovinskih virov, prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 140; Stopar, *Arhitektura predromanike*, str. 175–179. V sklopu dosedanjih interpretacij stavbne zasnove gradu Vodriž je bilo že več neuspešnih poskusov opredeliti lokacijo izpostavljenega stolpa oziroma t. i. Henrikovega zunanjega stolpa (prim. Stopar, *Razvoj*, str. 116–123; Stopar, *Gradovi, graščine*, str. 579–582; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 96–98; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 136–140; Makarovič, *Grad Vodriž*, str. 30–80; Jerina, *Grad Vodriž*). Upošteva konfiguracijo terena in splošne značilnosti grajske arhitekture med 13. in 15. stoletjem se zdi najbolj verjetno, da je izpostavljeni stolp stal približno 85 m zahodno od zahodnega konca zgornje oziroma

zahodne bivalne stavbe. Tam je na grebenu umetno preoblikovana oziroma deloma izravnana površina, ki kaže, da je na njej nekoč najverjetneje stal stolp s kvadratno talno ploskvijo v izmeri približno 10 × 10 m. Približno 10 m zahodno od lokacije domnevnega stolpa je ohranjen prečni obrambni jarek, ki je grajski kompleks ločeval od zahodnega dela grebena.

¹¹⁸ Prim. Kos, *Vitez*, str. 393–394. Da je Vodriž nastal kot protiutež Forhteneka, je mogoče pomisliti tudi zaradi njegovega prvotnega nemškega imena – *Widerdreiz* oziroma *Widerdreiss* (poslovenjeno Vidrdris, Vodriž), ki najverjetneje izhaja iz nemške besede *Verdruß* (zamera, nejevolja, jeza) (prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 175).

¹¹⁹ Zaradi izpostavljenega skalnega vrha vzpetine, ki je bistveno vplival na grajsko zasnovo in njeno pojavnost v prostoru, ni bilo prave potrebe, da bi bil stolp posebno visok.

Razvaline okoli leta 1300 zgrajenega vovbrškega gradu Hartneidstein na grebenu zahodnega pobočja Golice na avstrijskem Koroškem (foto: splet).

Pogled na zunanjo stran severnega zavoja nekdanjega masivnega obodnega obrambnega obzidja gradu Forhtenek (foto: Igor Sapač, 2016).

že od začetka zaključevala s škodlami pokrita strma štirikapna sedlasta streha, ki je omogočala bivanje v stolpu. Edini vhod v stolp je bil gotovo v njegovem prvem ali morda celo drugem nadstropju. Etaže v notranjosti stolpa so bile nedvomno predeljene z neometanimi masivnimi lesenimi tramovnimi stopnicami. Pritličje so uporabljali kot klet in shrambo, v nadstropjih so bili bivalni prostori, podstrešna pol-etaža pa je služila kot opazovalnica in obrambna površina. Glede na odsotnost samostojne bivalne stavbe v grajskem kompleksu je dopustno domnevati, da je imel stolp na severovzhodni in jugovzhodni strani že od začetka nižja prizidka z dodatnimi bivalnimi prostori v nadstropjih.¹²⁰ Morda je bila prav v enem od obeh prizidkov omenjena grajska kapela. Glede na strukturo zidave se zdi verjetno, da je hkrati z jugovzhodnim prizidkom nastal tudi manjši (domnevno stranišni) stolpičasti prizidek, ki so ga naslonili na južno steno jugovzhodnega prizidka in obenem na naravno skalno steno na južni strani grajskega kompleksa. Na osnovi fragmenta gotskega portala v spodnjem delu skednja v kompleksu domačije Vrtar, pa tudi na podlagi primerjave s sosednjim Vodrižem, je mogoče pomisliti, da je imel grad dovolj kakovostno gotsko oblikovane kamnite vratne in okenske okvirje iz konglomerata. Najverjetneje je imel že na začetku tudi cisterno za vodo, podobno kakršna je bila že leta 1338 tudi na sosednjem Vodrižu.¹²¹

Zaradi posebne konfiguracije terena na gradu Forhtenek ni nastala geometrično pravilna obodna grajska zasnova, kakršne so bile značilne za obdobje

romanske arhitekture v drugi polovici 12. stoletja in v 13. stoletju.¹²² Potek obodnega obzidja so prilagodili strmi vzpetini in ob vznožju kope z glavnim stolpom na klinastem vzhodnem koncu obzidanega grajskega območja postavili pravokotno vhodno poslopje, ki je bilo do določene mere najbrž primerljivo z dvonadstropnim vhodnim stolpom sosednjega gradu Vodriž, pred katerim je bil prav tako obrambni jarek z lesenim mostovžem.¹²³ Zaradi konfiguracije terena je bilo mogoče samo tam urediti vhod v grajski kompleks. Podobno kot na sosednjem Vodrižu je debelina obzidja variirala med 2,5 m in 1,2 m, v odvisnosti od izpostavljenosti potencialnim sovražnim napadom. Na zahodni in jugovzhodni strani je bil grad naravno najslabše zavarovan in zato je bilo obzidje tam najdebelejšo. Na zahodnem in severnem koncu so obzidje speljali v zaobljenem poteku in tako povečali njegovo obrambno sposobnost. Drugod v slovenskem prostoru tako zasnovana močna obzidja z zaobljenimi vogali iz 13. ali 14. stoletja niso dokumentirana in zdi se, da je zaobljeno obzidje na Forhtenoku še najbolj smiselno primerjati z močnimi valjastimi stolpi, ki so jih po sredini 13. stoletja dobili nekateri pomembni gradovi – v bližini denimo Kacenštajn, Velenje in Zovnek.¹²⁴ Glede na dokumentirano debelino in upošteva je ustrezne analogije je bilo obzidje na zunanji strani najverjetneje visoko do 7 m ter na vrhu na zunanji strani opremljeno z zidanimi cinami in

¹²⁰ Podoben primer je dokumentiran na gradu Deutschlandsberg, kjer je štirinadstropni stolp s podstrešno obrambno poletažo s cinami in strmo streho ter s sočasnim nižjim prizidkom na dvorišni strani nastal v prvi polovici 14. stoletja (Murgg, *Burguinen*, str. 30–33).

¹²¹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 136, 140.

¹²² Izjemoma so v 12. in 13. stoletju gradili tudi grajske zasnove z organskimi tlorisnimi oblikami, ki so izhajale iz naravne konfiguracije skalnatega terena. Značilen primer, ki je do določene mere primerljiv tudi s Forhtenekom, je (sicer večji) grad Peggau blizu Gradca na avstrijskem Štajerskem, ki so ga v tretji četrtini 13. stoletja na novo zgradili na lokaciji porušene gradu iz 12. stoletja (Murgg, *Burguinen*, str. 48–49).

¹²³ Prim. Jerina, *Grad Vodriž*, str. 47.

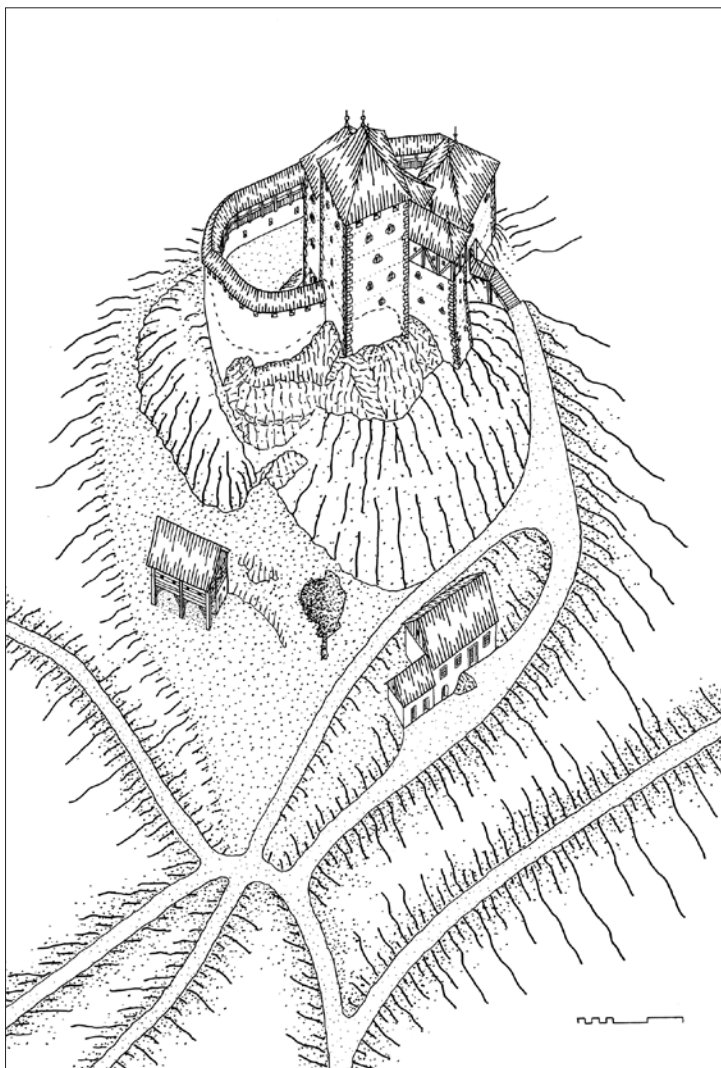
¹²⁴ Deloma je bilo primerljivo tanjše obzidje, s katerim so v drugi polovici 14. stoletja ali okoli leta 1400 obdali glavni stolp Starega gradu Celje. Tisto obzidje več ni ohranjeno, njegove sledove pa so razkrila kastelološka sonažna izkopavanja v sedemdesetih letih 20. stoletja.

Struktura zidave na zunanji strani (levo) in notranji strani (desno) nekdanjega obodnega obrambnega obzidja na zahodni strani kompleksa gradu Forhtenek (foto: Igor Sapač, 2016).

Struktura zidave sredice (levo) in zunanje strani (desno) severnega zavoja nekdanjega obodnega obrambnega obzidja gradu Forhtenek (foto: Igor Sapač, 2016).

Grad Forhtenek okoli leta 1350 in domačija Vratar okoli leta 1950. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2016 in 2021).

prsohrani, na notranji strani pa s pokritim lesenim obrambnim hodnikom.

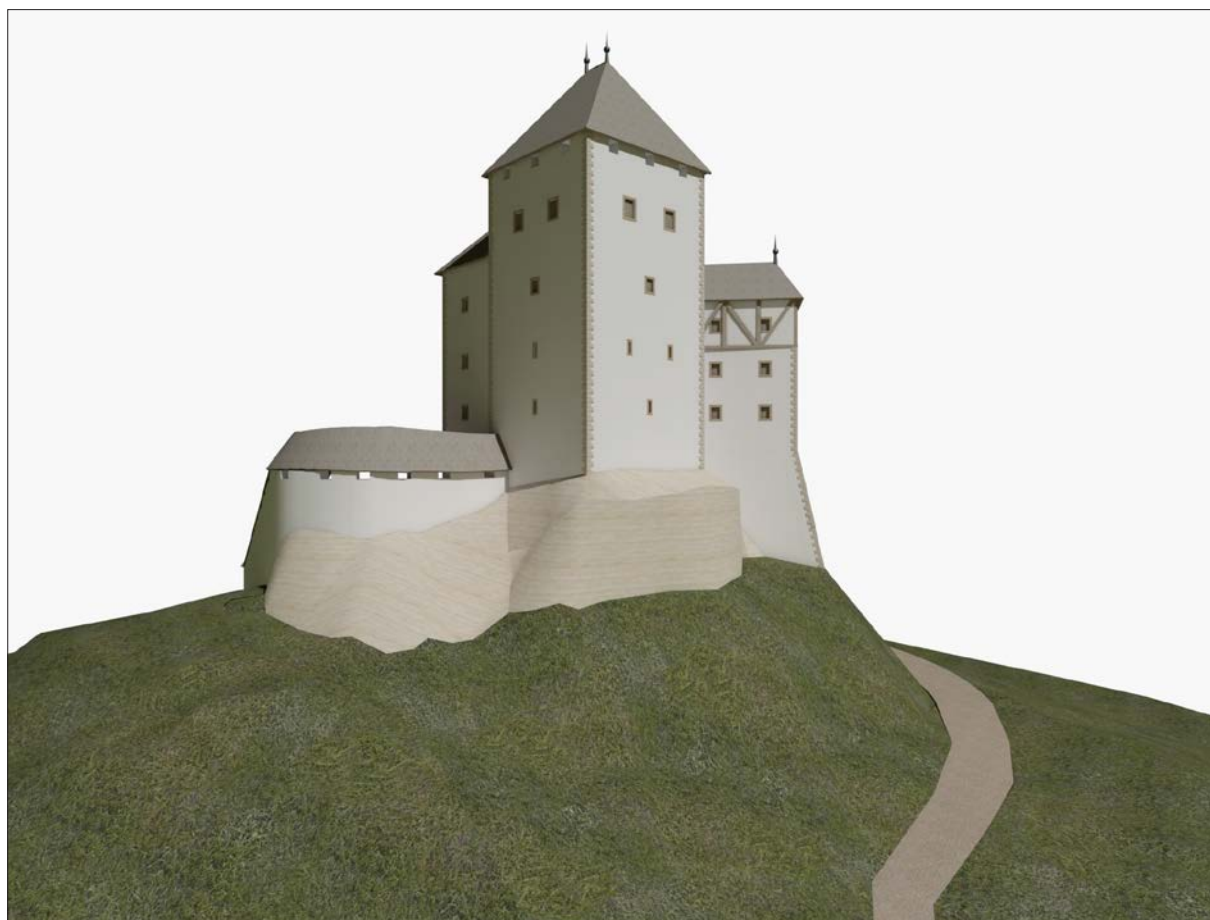
Po postavitvi v prostor je bil Forhtenek dobro primerljiv z nekdanjim gradom Ojstrica blizu Vranskega, ki pa je – drugače od Forhteneka – nastal postopno, z razvojem v več časovno razmaknjenih stavbnih fazah. V 14. stoletju, v drugi stavbni fazi, je imel ostriški grad, enako kot Forhtenek značaj grajskega kompleksa na zelo neravnem in dokaj strmo po pobočju spuščajočem se terenu, nad katerim je dominiral glavni grajski stolp.¹²⁵

Gotovo je grad Forhtenek že v času nastanka v bližini obodnega obzidja dobil tudi predgradje, kamor so umestili tiste prostore oziroma vsebine, za katere ni bilo prostora za obzidjem, a jih po drugi strani tudi ni bilo mogoče urediti v preveliki oddaljenosti od grajskega dvorišča. Sklepati smemo, da so pred-

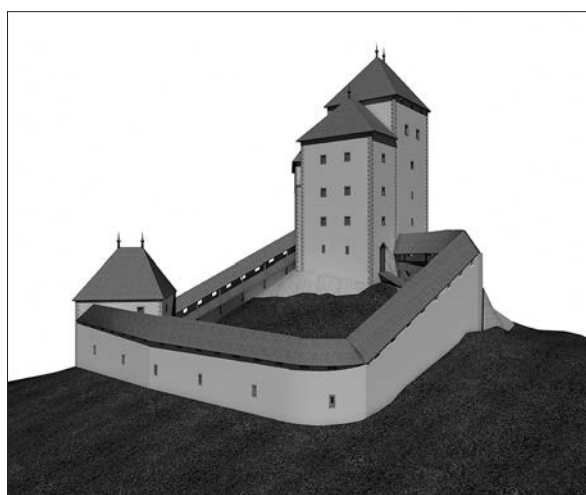
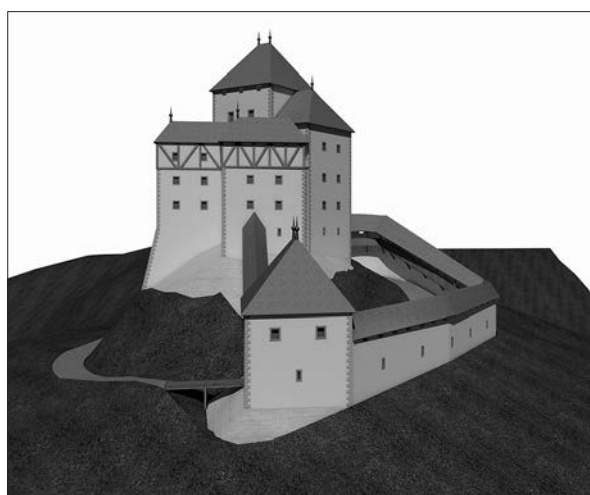
gradje zasnovali na območju poznejše domačije Vratar, na dobro zavarovanem platoju ob dostopni poti do gradu. Poslopja v predgradju so bila sprva najbrž lesena in morda zavarovana s palisadami.

Tako zasnovani grajski kompleks z dokaj nenavadnim tlorisom je treba z vidika grajske arhitekturne tipologije na Slovenskem uvrstiti med posebne zasnove. Glede na vse zbrane podatke je najverjetneje nastal okoli leta 1300, v času, ko se je gradnja novih gradov na sedanjem slovenskem ozemlju večinoma že ustavila. Skupaj s soslednjim Vodrižem je zaključil obdobje mogočnih profanih gradenj v 13. stoletju, ko so v bližini zgradili vrsto novih gradov (Šalek, Ekenštajn, Velenje, Dobrna, Limbar, Žamberk, Irštajn, Valdek), prezidavali in širili starejše gradove (Kacenštajn, Šoštanj, Slovenj Gradec) ter ustanovili novo mestno naselbino Slovenj Gradec. Njegov nastanek je treba interpretirati predvsem v kontekstu višinske kolonizacije, nikakor pa ni smiselno precenjevati nje-

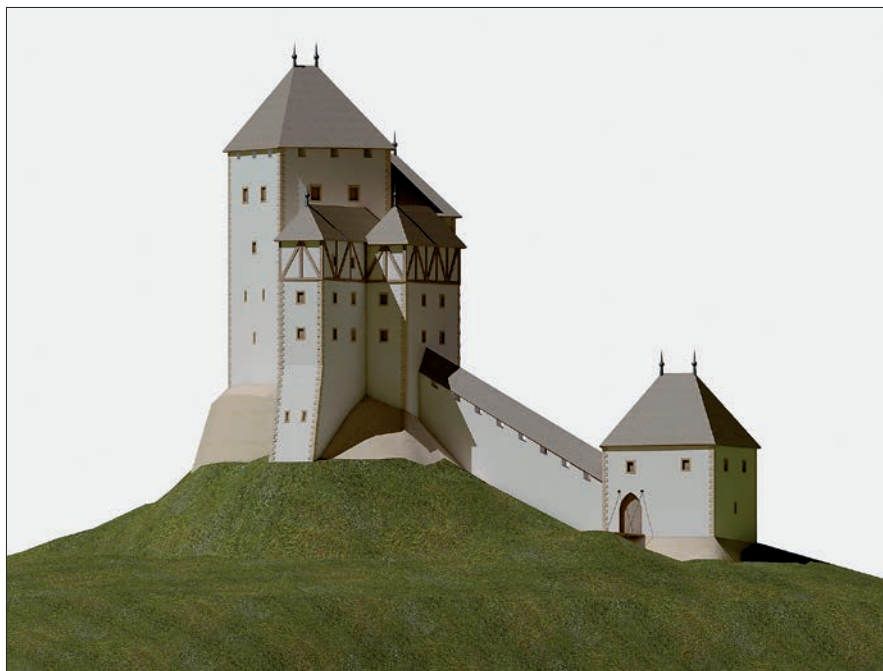
¹²⁵ Sapač, Grad in dvorec Ojstrica, str. 306–307.

Grad Forhtenek okoli leta 1350. Pogled na grajsko stavbo z zahodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Rok Zidar na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

Grad Forhtenek okoli leta 1350. Pogleda na grajsko stavbo z vzhodne strani (levo) in severne strani (desno). Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Rok Zidar na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

Grad Forhtenek okoli leta 1350. Pogled na grajsko stavbo z jugovzhodne strani. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Rok Zidar na podlagi risb Igorja Sapača, 2021).

govega strateškega pomena zaradi poti, ki je potekala v njegovi bližini ob Velunji.¹²⁶ Vse kaže, da je grad že zgodaj izgubil prvotni gospodarski pomen in da ga zato niso širili ter da je bi eden redkih srednjeveških gradov, ki ni doživel postopnega razvoja v več stavbnih fazah. Kot kaže, njegove prvotne zasnove med obnovo okoli leta 1575 niso spremenili. Grad je bil eden redkih na Slovenskem, ki poleg glavnega stolpa in obodnega obzidja ni imel še posebne bivalne stavbe – palacija. Podobno kot na gradu Ojstrica sta bili tudi na Forhteneku funkciji glavnega obrambnega stolpa in glavnega stanovanjskega poslopja združeni v močnem večnadstropnem stanovanjsko-obrambno-opazovalnem stolpu. Seveda pa kljub temu dokaj majhna grajska zasnova njenim prebivalcem ni mogla nuditi posebnega bivalnega udobja. Tudi zato je grad že razmeroma zgodaj v 17. stoletju opustel in se spremenil v razvalino, ki vse do danes ni izgubila svoje slikovitosti in odročne mikavnosti ter že vsaj eno stoletje privablja popotne obiskovalce.¹²⁷

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko
AS 1063, Zbirka listin

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

- Aplinc, Miran: *Vošnjaki. Industrialci iz Šoštanja*. Šoštanj: Zavod za kulturo, 2005.
- Bele, Martin: Rodbina Trušenjskih. *Kronika* 59, 2011, št. 1, str. 5–34.
- Biller, Thomas: Mit welchen praktischen Mitteln konnten Burgen den Verkehr kontrollieren? Eine Zusammenfassung. *Burgenlandschaft Mittelrhein. Burg und Verkehr in Europa*. Petersberg: Imhof, 2020 (Forschungen zu Burgen und Schlössern; 20), str. 257–267.
- Blažnik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. I. knjiga: A–M*. Maribor: Založba Obzorja, 1986; *II. knjiga: N–Ž*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.
- Brišnik, Danijela: Arheološki paberki Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 12, 1995–1996, str. 297–320.
- Brišnik, Danijela: Novi arheološki paberki Šaleške doline. *Šaleški razgledi* 15, 2016–2017, str. 75–102.
- Brišnik, Danijela: Od kamnitih sekir do terre sigillate. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina Velenje, 1999, str. 57–70.
- Cäsar, Aquilin Julius: *Beschreibung des Herzogthums Steyermark. Zweyter Theil*. Grätz, 1773. Ponatis: Grätz: Alois Tusch, 1802.
- Curk, Jože: O cestnem omrežju na slovenskem Štajerskem v 17. stoletju. *Kronika* 34, 1986, št. 1–2, str. 7–15.
- Curk, Jože: Prometne razmere med 11. in 18. stoletjem na nekdanjem koroškem ozemlju. *Časopis za*

¹²⁶ Prim. Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 77.

¹²⁷ Prim. Sernec, *Šaleška pokrajina*, str. 139.

- zgodovino in narodopisje, nova vrsta 30, 1994, št. 1, str. 13–19.
- Curk, Jože: Prometne razmere med 11. in 20. stoletjem na širšem območju Mislinjske doline. *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina II*. Slovenj Gradec: Mestna občina Slovenj Gradec, 1999, str. 155–162.
- Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve. Ljubljana 1701–1714* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 2003.
- Düriegl, Günter (ur.): *Wien 1529. Die erste Türkenbelagerung. Textband*. Wien: Böhlau, 1979.
- Fugger Germačnik, Rolanda: *Groffe in knezi Celjski*. Celje: Pokrajinski muzej, 2014.
- Gadolla, Franz: Prispevki k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju. *Šaleški gradovi viteza Gadolle*. Velenje: Knjižnica, 2015, str. 47–198.
- Golec, Boris: *Valvasor. Njegove korenine in potomstvo do danes*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2016.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Hajdinjak, Boris: Dobrnski do začetka 15. stoletja. *Kronika* 62, 2014, št. 3 (Iz zgodovine Dobrne), str. 365–410.
- Hribernik, Franc: *Mesto Šoštanj. Zgodovinski opis*. Šoštanj 1930 in 1932. Prvi ponatis. Uredil, spremno besedo in opombe napisal Tone Ravnikar. Šoštanj: Občina Šoštanj, 1998.
- Hudales, Jože: Le vkup, le vkup uboga gmajna. *Šaleški razgledi* 2, 1989, str. 65–75.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Janežič, Špela: Kdo je našel šamberški zaklad? *List. Revija za kulturna in druga vprašanja Občine Šoštanj in širše* 11, 25. 6. 2005, št. 5–6, str. 74.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen*. I. Band. Graz: Leykam-Josefstahl, 1878; III. Band. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.
- Jerina, Tomaž: *Grad Vodriž. Arhitekturna in socialna logika prostora*. Ljubljana, 2017 (magistrsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Založba Obzorja,
- Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I*. Ljubljana: ZRC SAZU, Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih, *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kosi, Miha: Marginalije h knjigi Vitez in grad. *Zgodovinski časopis* 61, 2007, št. 1–2, str. 201–217.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Theil 2: Die Cillier Chronik*, Graz: Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kronika grofov celjskih. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Lesjak, Katja: *Sistem utrdb med Kotljami in Ravnam na Koroškem*. Ljubljana, 2018 (diplomsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Luschin, Hans in Luschin, Bert: *Von Türmen und Schlössern*. Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, 1987.
- Makarovič, Gorazd: Grad Vodriž. Spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture. *Etnolog* 1 (LII), 1991, str. 30–80.
- Murgg, Werner: *Burgruinen der Steiermark*. Wien, Berger: 2009 (Fundberichte aus Österreich; Materialhefte 2).
- Naschenweng, Hannes P.: *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2020.
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Schallthal*. Graz: Selbstverlag, des Verfassers, 1884 (Das Bisthum und die Diözese Lavant, 5).
- Orožen, Ignaz: Die Vesten Schaumburg und Frauenburg im Schallthale. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 31, 1883, str. 127–128.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936.
- Orožen, Janko: O gradovih in graščinah ob Paki in v Šaleški dolini. *Šaleški razgledi* 12, 1995–1996, str. 15–52.
- Otorepec, Božo: Seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp idr.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1996, str. 331–342.
- Piper, Otto: *Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen zunächst innerhalb des deutschen Sprachgebietes. Dritte vielfach verbesserte Auflage*. München: R. Piper & Co, 1912.

- Piper, Otto: *Burgenkunde. Forschungen über gesamtes Bauwesen und Geschichte der Burgen innerhalb des deutschen Sprachgebietes*. München: Theodor Ackermann, 1895.
- Pirchegger, Hans: Die Grafen von Cilli, ihre Grafenschaft und ihre untersteirischen Herrschaften. *Ostdeutsche Wissenschaft, Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates*, II, 1955, str. 158–200.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Poles, Rok in drugi: *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.
- Poles, Rok: Pod zidovi plamenečega gradu se je sprehal »zeleni mož«. Opis gradu Fortenek v župnijski kroniki. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše* 24, 26. 11. 2020, št. 11, str. 6–7.
- Poles, Špela: *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 2015.
- Poles, Špela: Iz prejšnjega stoletja. »Ravne so tam, kjer so sami bregi«. *List. Revija za kulturna in druga vprašanja Občine Šoštanj in širše* 18, 11. 7. 2011, št. 6–7, str. 45.
- Predovnik, Katarina in Grosman, Darja: Turmhügelburgen im Gebiet des heutigen Sloweniens – eine Forschungslücke. *Motte–Turmhügelburg–Hausberg. Zum europäischen Forschungsstand eines mittelalterlichen Burgentypus*. Wien: Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 2007 (Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich; 23), str. 209–224.
- Rajšp Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5. Ljubljana: ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Ravnikar, Tone: Čas prehoda med srednjim in novim vekom v Šaleški dolini. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina, 1999, str. 205–224.
- Ravnikar, Tone: Nekaj dopolnil k Hribernikovi zgodovini Šoštanja. *Franc Hribernik, Mesto Šoštanj. Zgodovinski opis. Prvi ponatis. Uredil, spremno besedo in opombe napisal Tone Ravnikar*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 1998, str. 213–260.
- Ravnikar, Tone: *Po poteh reformacije v Šaleški dolini*. Velenje: Muzej, 2008 (Žbirka Muzejski kolaž; 8).
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Ravnikar, Tone: Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, nova vrsta 29/1, 1993, str. 20–32.
- Ravnikar, Tone: Posesti plemiške družine iz Orta na Savinjskem. *Studia Historica Slovenica* 8 2008, št. 2–3, str. 565–583.
- Ravnikar, Tone: *Pozdrav iz Šoštanja. Mesto na starih razglednicah*. Šoštanj: Občina, 2009.
- Ravnikar, Tone: *Pozdrav iz Šoštanja. Mesto na starih razglednicah. 2., pregledana, dopolnjena in popravljena izdaja*. Šoštanj: Občina, 2011.
- Ravnikar, Tone: Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, nova vrsta 35, 1999, št. 1–2, str. 55–80.
- Ravnikar, Tone: Razvoj grajske mreže v Šaleški dolini do konca srednjega veka. *Šaleški gradovi viteza Gadolle*. Velenje: Knjižnica, 2015, str. 255–277.
- Ravnikar, Tone: Reformacija in Šaleška dolina. *Stati inu obstatu. Revija za vprašanja protestantizma*, 9–10, oktober 2009, str. 238–249, 418.
- Ravnikar, Tone: *V primežu medplemiških prerivanj*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010 (Zbirka Digitalna knjižnica. Dissertationes; 13).
- Ravnikar, Tone: Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku. *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina Velenje, 1999, str. 165–202.
- Ravnikar, Tone: *Zgodovina Šoštanja I*. Šoštanj: Krajevna skupnost, 2011.
- Ravnikar, Tone: Žovneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje, 27.–29. maj 1998* (ur. Rolanda Fugger Germadnik). Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 71–83.
- Sapač, Igor: Grad in dvorec Ojstrica. Stavbnozgodovinski oris. *Kronika* 65, 2017, št. 3 (Iz zgodovine Spodnje Savinjske doline), str. 293–330.
- Sapač, Igor: Otto Piper (1841–1921) ter začetki kastelologije na Slovenskem in v Istri. *Acta Histriae*, 29, 2021 (v tisku).
- Schmutz, Carl: *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark. Erster Theil, A–G*. Gratz: And. Kienreich, 1822.
- Sernec, Janko (ml.): Šaleška pokrajina. *Planinski vestnik* 22, 1922, št. 7–9, str. 102–106, 120–122, 136–140.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Sket, Jakob: *Miklova Zala. Povest iz turških časov*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1884 (ponatis: Klub koroških Slovencev, 1946).
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Sore, Anton: *Velenjska kotlina. Včeraj in danes*. Celje: Občinski ljudski odbor Šoštanj, 1963.
- Stopar, Ivan: *Arhitektura predromanike in romanike v Sloveniji*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Stopar, Ivan: *Gradovi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1982.

- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim*. Ljubljana: Viharnik, 1993 (Grajske stavbe 4).
- Stopar, Ivan: *Grajski objekti z območja slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678*. Celje: Kulturna skupnost, 1972.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Vidmar Čeru, David: Kratek oris zgodovine Šoštanja v zgodnjem novem veku. *Šaleški razgledi* 16, 2018–2019, str. 9–36.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana izdaja s spremno besedo Ivana Stoparja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Izbor. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi. Zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Vrbič, Vlado (ur.): *Velenje, Šoštanj, Šmartno ob Paki. Turistični vodnik*. Velenje: Studio Rebernik, 1996.
- Vrečer, Rajko: *Savinjska dolina*. Žalec: samozaložba, 1930.
- Wiessner, Hermann in Seebach, Gerhard: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt. 2. erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1980.
- Wiessner, Hermann in Seebach, Gerhard: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Wolfsberg, Friesach, St. Veit. 2. erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1977.
- Zadnikar, Marijan: *Romanika v Sloveniji, Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Zahn, Joseph: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien: A. Hölder, 1893.
- Zimmermann, Peter: Gradovi Šaleške doline pri Gadolli in Pircheggerju. *Šaleški gradovi viteza Gaddole*. Velenje: Knjižnica, 2015, str. 201–253.

S U M M A R Y

Castles Žamberk and Forhtenek. A description of architectural history

In the hills to the north of Šoštanj, two small medieval castles were built at the turn of the High and Late Middle Ages, with their former construction designs representing highly unique examples of the castle cultural heritage in Slovenia.

Dating to the thirteenth century, Žamberk Castle was already abandoned and left in ruins before the sixteenth century. Based on the sources used, it is impossible to determine with certainty when and by whom it was built. Before 1322, the castle was owned by the Counts of Heunburg (Vovbre) and then passed into the hands of the lords of Sannegg (Žovnek) or, rather, the Counts of Cilli (Celje) between 1331 and 1456. Although the only remaining part of its ruins are two rather archaic concentric ditches with banks, it seems highly unlikely that Žamberk Castle was built before the thirteenth century and that it may have perhaps even been one of the first seven medieval castles in Styria. The rectangular ground surface of the former castle core may suggest a small, enclosure castle with an enclosed courtyard and a residential building or that the entire area of the castle core was occupied by a two-storeyed residential building without an enclosed courtyard. In analysing the castle remains, one should also allow for the possibility that the unusual ditches and banks may be of a later origin than the castle core itself. Perhaps they were built only after the castle had been left in ruins and were then incorporated in the anti-Ottoman fortification of the Carinthian provincial border after 1476.

The neighbouring Forhtenek Castle was erected during highland colonization about 1300, when the practice of building new castles in the present-day Slovenian territory had largely come to an end. To a certain degree, the castle is comparable to its bigger neighbour, Castle Vodriž. Most probably built by the Counts of Heunburg, it passed into the hands of the Counts of Cilli in 1336 and then the Habsburgs in 1458. The castle is one of the rare examples in the territory of present-day Slovenia that comprised the main tower and the curtain wall but not also a separate residential building—palatium. The functions of the main defensive tower and the main residential building were merged in a mighty multi-storeyed residential-defensive tower, complemented by a wall constructed on an irregular layout and a steep terrain. Having lost its original economic significance at an early stage, the castle was never expanded and thus represented one of the rare medieval castles that did not undergo gradual multi-phase architectural development. In the seventeenth century, the castle, having already started to decline, was completely abandoned following a peasant uprising and a fire and soon afterwards turned into a complete ruin which still continues to appeal with the allure of its remoteness and scenic beauty.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)